



STUDIA COMITATENSIA 39.

A FERENCZY MÚZEUMI
CENTRUM ÉVKÖNYVE

STUDIA
COMITATENSIA
39.

A FERENCZY MÚZEUMI
CENTRUM ÉVKÖNYVE

STUDIA COMITATENSIA

39.

A FERENCZY MÚZEUMI CENTRUM ÉVKÖNYVE

SZERKESZTŐ: VÉRI DÁNIEL



FERENCZY MÚZEUMI
CENTRUM

SZENTENDRE
2021

TARTALOMJEGYZÉK

RÉGÉSZET

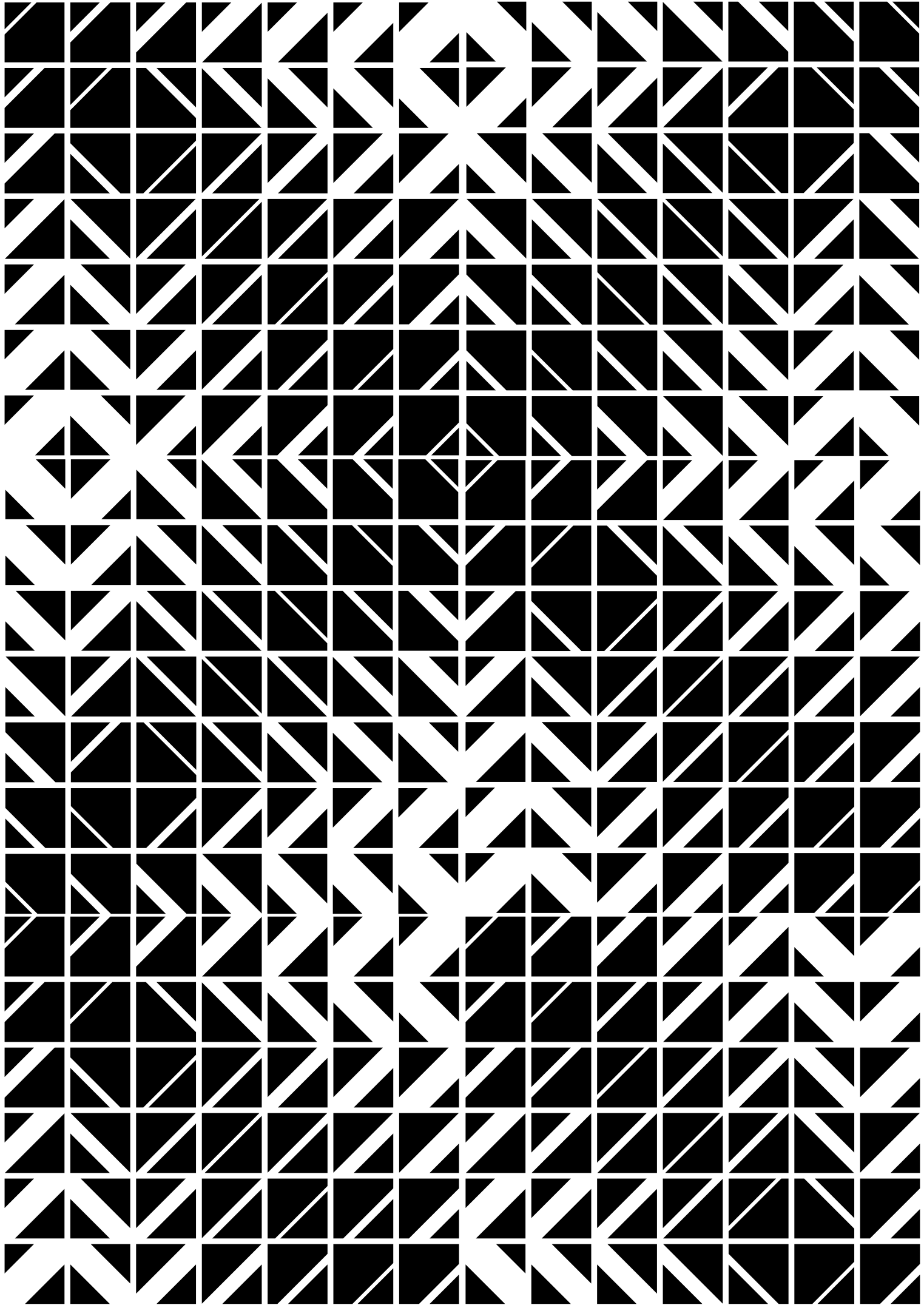
- **Péntek Attila** 8
RÉZKORI IDOLTÖREDÉK GALGAMÁCSÁRÓL
- **Merczi Mónika** 18
ÚJABB RÓMAI KORI FIBULÁK AQUINCUM TÉRSÉGÉBŐL
- **Ottományi Katalin** 48
A PILISSZÁNTÓI KÉSŐ RÓMAI ŐRTORONY KERÁMIÁJA
- **Tóth Balázs** 88
TŰZCSIHOLÓK A VÁCI TRAGOR IGNÁC MŰZEUM RÉGÉSZETI GYŰJTEMÉNYÉBŐL

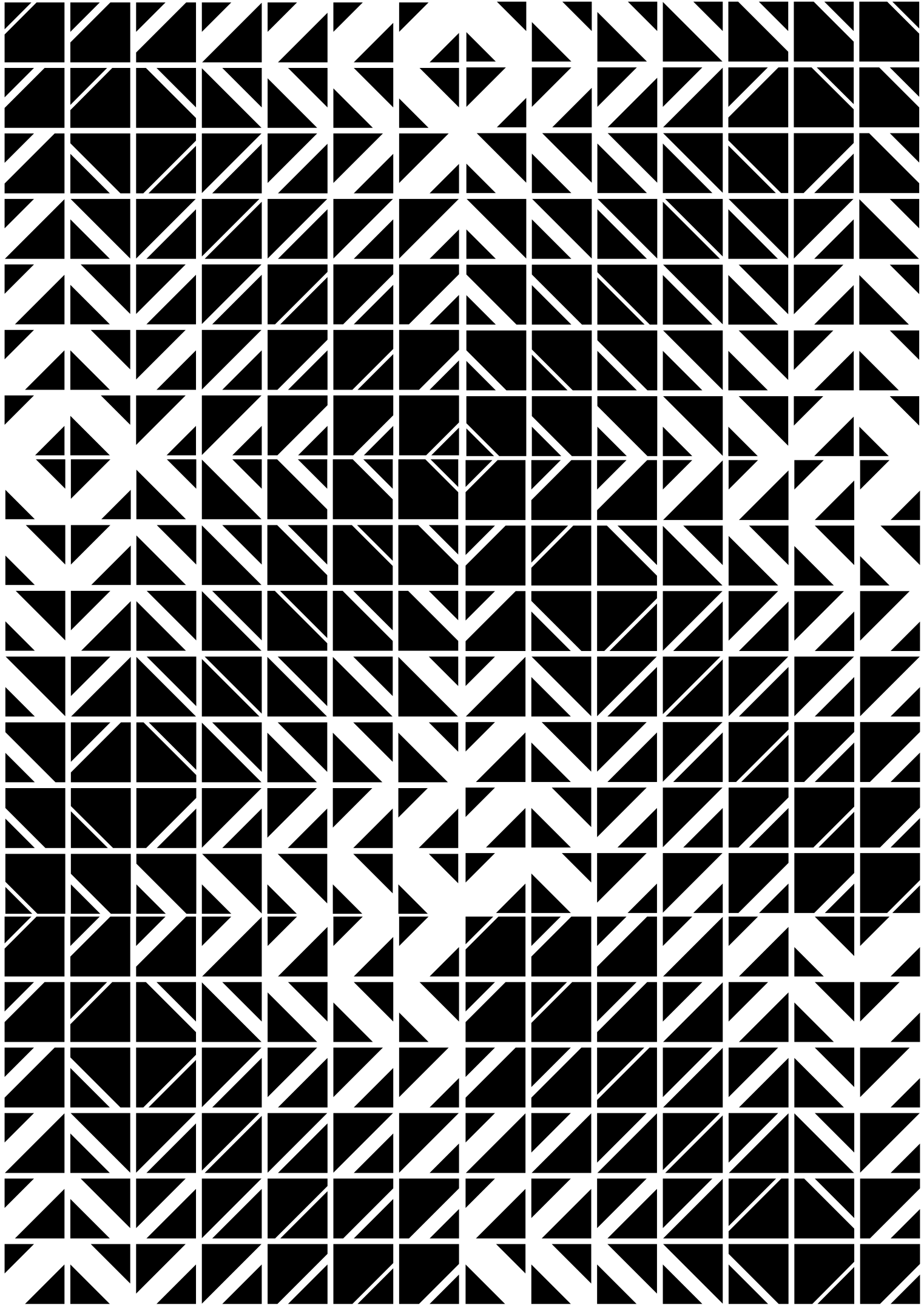
TÖRTÉNELEM

- **Berényiné Kovács Gyöngyi** 112
A PESTI VÁRMEGYEHÁZA BEMUTATÁSA **BILKEI GORZÓ NÁNDOR**
HAGYATÉKA ALAPJÁN
- **Gaálné Barcs Eszter** 136
IRGALMAS NŐVÉREK **SZENTENDRÉN**
- **Magyar Endre Lénárd** 150
„VÉGE VAN VÁROSUNKBAN A CSUHÁSOK URALMÁNAK.” A BUDAI SZERB ORTODOX
PÜSPÖKSÉG SZENTENDREI INTÉZMÉNYEIT ÉRINTŐ EGYHÁZPOLITIKAI INTÉZKEDÉSEK
A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN

NÉPRAJZ

- **Sz. Tóth Judit** 168
AZ ÜNNEPI SZOKÁSOK TÁRGYAI I. AZ EMBERI ÉLET SZOKÁSAI





A PESTI VÁRMEGYEHÁZA BEMUTATÁSA BILKEI GORZÓ NÁNDOR HAGYATÉKA ALAPJÁN

- Berényiné Kovács Gyöngyi
levéltáros
Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
berenyine.kovacs.gyongyi@abtl.hu

Dolgozatomban a pesti vármegyeházát a Bilkei Gorzó Nándor levéltáros hagyatékában található tanulmány alapján mutatom be.¹ Gorzó 1929-től dolgozott a megyeházán mint a vármegye allevéltárnoka. 1945-től a Polgári Demokrata Párt képviselőjeként a Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyei Nemzeti Bizottság társelnöke volt.² A Bizottságban végzett munkájára rányomta bélyegét a levéltár ügyének szem előtt tartása, a 18. és 19. századi megyei tisztségviselők politikai örökségének megőrzése. A második világháborút követő romeltakarítások után kérvényezte, hogy a közgyűlési terem rendbehozatala után az 1848. évi forradalom centenáriuma állítsanak emléket Kossuth Lajosnak, Széchenyi Istvánnak, Teleki Lászlónak, Károlyi István 1848-as főispánnak, II. Rákóczi Ferencnek és a megye Rákóczi-kori főispánjának, Wesselényi Ferencnek is, úgy, hogy róluk egy-egy festményt helyezzenek el a megye arcképcsarnokában. Sőt kérte a kápolna és a körülötte lévő levéltári helyiségek restaurálását is.³ Bilkei a Pest Megyei Múzeum megalapításának egyik korai úttörőjeként, a Megyei Nemzeti Bizottság Múzeumi Albizottságának ülésein támogatta az 1848–49. évi szabadságharc katonai, politikai tárgyainak gyűjtését is.⁴ Kérdésként abból indulok ki, hogy a háború utáni értékmentések mennyire segítettek megőrizni a megyeháza stílusát, eredeti berendezéseit, műtárgyait akkor, amikor a tisztviselői kar a háború elől nyugatra távozott, és az elrejtett festmények, műtárgyak óvóhelyeken, pincékben, vidéki telephelyen maradtak vagy éppen a front miatt az enyészeté lettek.⁵

A ma már műemlék épület, a pesti megyeháza a magyarországi építészettörténet sajátos épülettípusát képviseli: az egykori helyi hatalom jelképe, amelyben mind a mai napig ülésezik a megyei közgyűlés.⁶

Bilkei Gorzó tanulmányában a pesti megyegyűlés történetét a 13. századtól egy levéltárostól elvárható forrásgazdagsággal vázolta fel.⁷ Ezt követte a 19. század eleji három átépítés történetének részletes ismertetése. A dolgozat középpontjába az 1920–40 közötti közgyűlési terem átalakítását helyezte. Végül a második világháború utáni építőanyag-ínségben végzett helyreállítási, újjáépítési munkálatokkal zárta le dolgozatát.

Historiográfiai bevezetés

Ez az épület csaknem háromszáz éve képviseli az egyik legfontosabb középülettípust, mégis az épülettípus kialakulását, történetét, jellegzetességeit idáig az építészettörténet csak érintőlegesen vagy egy-egy átépítést, renoválást bemutató tanulmányban vizsgálta.⁸ Tóth Antal a pesti vármegyeházáról megjelent munkája az egyetlen fennmaradt monográfia.⁹ Városleírásokban, útikalauzokban is többször megemlítték.¹⁰ A legkorábbi említés Bél Mátyás 1737-ben kiadott földrajzi munkájában elismeréssel szól a pesti megyeháza tágas és kényelmes épületéről.¹¹ Scham Ferenc Pestről készült leírása szerint a megye közigazgatása egy 1696-ban vásárolt renovált épületben volt.¹²

Bilkei Gorzó és a fent ismertetett szerzők műveiből megállapítható, hogy az épület önmagában

1 MNL OL P 1494.III.33. No. 95., 156–168.

2 Standeinsky 2004: 48–81.

3 MNL PML IV.475.a. 211/1946. NB. Kérvényezte Fáy András és Petőfi Sándor festményének megfestését a 1848-as forradalom centenáriuma.

4 MNL PML IV.475.a. III. 3892/1948.

5 MNL PML IV.475.a. III. 6/1943; vö. MNL PML IV. 475.a. III.744/1944.

6 1723-ban minden olyan vármegyét köteleztek megyeháza építésére, amelynek még nem volt székháza. *Magyar Törvénytár* 1657–1740: 630–631.

7 Bilkei Gorzó Nándor 1935-ben Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Alispáni Hivatalában a sokszorosító iroda, a vármegyeházi pénztár ellenőre és a központi választási iroda vezetője, a vármegye segédhivatalainak igazgatója is volt. Ezen kívül a megyei levéltárban is rendkívüli szorgalommal dolgozott. Elsőként rendezte a levéltár szakkönyvtárát, valamint úttörő munkát végzett a Pest Megyei Múzeum szervezésében is. 1939-ben nyugdíj biztosítása nélkül nyugdíjazták. 1942-ben tápszerüzemet létesített. 1944-ben részt vett az ellenállási mozgalomban, 1945 elején bekapcsolódott a Polgári Demokrata Párt budapesti megszervezésébe, az országos vezetőség tagja. 1945. június 24-től Dunántúl képviselőjeként került be az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, emellett a Rákospalotai Nemzeti Bizottság és a képviselő-testület tagja volt. 1945-től a Nagykereskedők Országos Szövetségének elnöke. 1945 és 1948 között a Pest Megyei Nemzeti Bizottság ügyvezető társelnöke és 1945-től a Rákospalota Nemzeti Bizottság alelnöke. 1946-ban ellenállási oklevelet kapott, rehabilitálták, és mint megyei levéltárnokot nyugdíjba helyezték. A Nemzeti Bizottság múzeumi albizottságának ülésein 1948-ban az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc katonai, politikai, személyi tárgyai, adatai felkutatásának lelkes támogatója volt. 1948-ban közhivatali tisztségeitől megfosztotta a Rákosi–Gerő-féle klikk. Berényiné 2017: 200–201.

8 Imrényi 1950: 115–125; Zábrák 1976: 24–28.

9 Tóth 1990: 1–64.

10 Szabó 1977: 40–41.

11 MNL OL P 1494. III. 33. No. 95., 157.

12 Scham 1811: 87–89; Szabó 1977: 40–41.

is fontos és érdekes, csakúgy, mint belső dekorációja, központi eleme: a közgyűlési terem vagy díszterem és annak portrégalériája. Az újságok rendszeresen számoltak be a megyeháza átalakításáról, renoválásáról illusztrációval ellátott cikkekben.¹³ Rexa Dezső főlevéltárnok budapesti utcákról, épületekről, a vármegyei börtönről írt tanulmányai segítettek kiegészíteni Gorzó Nándor leírását.¹⁴ Váradi Antal elsőként írt a megyeháza díszterméről és műtárgyairól.¹⁵

A megyeháza közgyűlési-, avagy díszterme egykor a hivatalos feladatok ellátásán túl ünnepek, bálók, közösségi események, kiállítások helyszíne, tehát a megye társadalmi életének központja volt. Miután a képgaléria történetéről leírások, irodalmi művek és újságtudósítások készültek, a hétköznapi emberek is megismerhették, nem csak a megyeházára bejáratos tisztviselők, közgyűlési tagok gyönyörködhetek látványukban. Így vált a portrék megrendelése és ünnepélyes elhelyezése közüggé, a képeket készítő művészeknek a megbízás pedig ismertséget, hírnevet hozott.¹⁶

Bicskei Éva tanulmányában egy csoportként, külön kezelte a vármegyei portrégalériákat. Véleménye szerint lehetőséget adtak egy közösség számára, hogy maguk dönthessenek a mindennapi életükben jelen lévő műalkotásokról. Ezért mindenképpen külön kezelendők a megyeházi galériák, nem összevonhatóan más portréegyüttesekkel.¹⁷

„Néhány évvel ezelőtt elindult egy, az NKA által igen csekély összeggel támogatott projekt, amelynek célja a magyarországi vármegyei portrégalériák feldolgozása, rekonstruálása volt.”¹⁸

A projektnek köszönhetően „születtek a témával foglalkozó összegző szándékú, illetve az egyedi példákat számba vevő tanulmányok.”¹⁹ A projekt keretében a Pest megyei portrégaléria történe-

téről Dománszky Gabriella és Kostyál László rendezett kiállítást a megyeházán.²⁰

„A magyarországi vármegyei közgyűlési termeiben egykor látható portrégalériák a hatalmi reprezentáció legfontosabb eszközei voltak, a vármegyék legjelentősebb középületeinek nélkülözhetetlen részei. Amíg a helyükön voltak e képek, mint a hatalom jelképeit emlegették őket, egyúttal a magyar múlt és a megye történetének megörökítőiként tekintettek rájuk. Ahogy azt 1878. május 13-án Göndöcs Benedek gyulai apátplébános a Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat ünnepi közgyűlésének megnyitásakor megjegyezte, »arczképeik által óhajtá meg őrizni és tiszteletre méltó emlékül a késő utókornak is átadni azon jeleseinket... [akik] nemcsak a mieink, hanem az egész hazáéi és nemzetéi.«²¹

„A portrék száma egyre gyarapodott, még a két világháború közötti időszakban is, majd mintegy másfél évszázaddal megszületésüket követően »feleslegessé« váltak. Az általuk képviselt történelemre már nem akartak emlékezni az utódok, művészeti értékük semmit sem számított. Sietős gyorsasággal tüntették el őket – s még jó, ha csak eltüntették és nem pusztították el ezeket a portrégalériákat. A vidéki, majd a hatvanas évek elejétől a megyei múzeumok raktárai őrizték többségüket, de voltak, amelyeket országos múzeumokba küldtek, és nem kevés közülük olyan rossz állapotba került, hogy gyakorlatilag megsemmisült, nem említve az elveszett, elkallódott, talán még lappangó képeket. [...] E képek bekerülése a vármegyei galériákba egykor közügy volt, a megyegyűléseken meg kellett szavazni, kiról készüljön portré, és annak költsége mekkora lehet. A művész kiválasztása csak bizonyos esetekben volt a megye dolga, amit ugyancsak testületi döntéssel határoztak el.”²²

¹³ Sz. n. 1843; Sz. n. 1861b; Gosztonyi 1934: 5; Cséry 1948.

¹⁴ MNL PML. IV.475.f. 6. doboz; Rexa 1943: 189–194.

¹⁵ Váradi 1921: 204–210.

¹⁶ Basics 2018: 201–203.

¹⁷ Bicskei 2007: 168–171.

¹⁸ „Az első szakaszban a mai Magyarország hét vármegyei közgyűlési termeit egykor díszítő képsorozat azonosítása történt meg, az épületek és a festmények bemutatásához honlap készült. A honlap már nem működik, és a projekt sem folytatódott anyagi támogatás hiányában. A meglévő anyag és a kutatások alapján azonban a magyar művelődéstörténet egy meglehetősen elhanyagolt területét volt mód alaposabban megismerni.” Basics 2018: 187.

¹⁹ Basics 2018: 187. Lásd Erdős–Kelemen–Vitek 2002: 63–94; Halmágyi 2011: 37–41; Merényi-Metzger 2006: 355–392; Kostyál 2001: 257–278.

²⁰ Basics 2018: 187.

²¹ Basics 2018: 187.

²² Basics 2018: 187–188.

A vármegyeháza

Bilkei Gorzó a pesti „generalis congregatio” történetét a 13-14. századtól mutatja be. A szabadban, sátrak alatt megtartott megyegyűlések helyszínének a budai révet nevezte meg, amely az egykori Sáros-fürdő környékén volt.²³ 1541-ben, miután Buda török kézre került, a megyei közgyűléseket Fülekre tették át. A megye legrégebbi fennmaradt jegyzőkönyve az 1638. április 14-én Füleken tartott közgyűlésről számol be.²⁴ 1658-ban Losoncra tették át a megyei közigazgatást.²⁵ 1684-ben már Pesten üléseztek a megyei rendek, 1689. május 18-án, a török kiűzése után pedig a budai várban folyt a megyei nemesek tanácskozása.²⁶

A vármegye nemesi szervezete Esterházy Pál nádor javaslatára 1689-ben Budán, az Úri utcában vásárolt egy ingatlant székháznak.²⁷ Az akkori Országgyűlés szomszédságában volt a megyegyűlés épülete – a legenda szerint a megyei urak nem akarták, hogy az országgyűlés, az udvari kamarilla és a haditanács megtudja, mit tárgyal a megyegyűlés, ezért 1695-ben Pachner János megvásárolta a hadbiztos házát Pesten.²⁸ A korabeli térképeken az 1695-ben kiosztott 118 telek közül a harminckettes számú ingatlan volt, amelynek vélelmezhetően az északi és középső részén állt az az egyemeletes négyszobás középkori épület, amelyet a 18. században többször átalakítottak.²⁹ Gorzó véleményét Schram Ferenc Pestről készített első városkalauza támasztotta alá. Schram leírásában olvasható:

„[...] a vármegyeház, amelyben a közigazgatás folyik az Invalidus palota délnyugati sarkánál van. Nincsen jelentős külseje, mert egy dísztelen ház, amelyet 1689-ben vásároltak meg, és hozták némileg rendbe”.³⁰

„A Gránátos-utca két megyeházat látott. Az első cseréptető, hosszú, egyemeletes ház volt, tágas zöld kapuval, tizenegy zsalugáteres ablakkal az emeleten; [...] A ház előtt végig derékig erős fakorlát, nyilván, hogy amikor a megyehuszárok bejönnek a »megyére« a lovaikat odakössék. A házfalon lógott egy bekeretezett tábla, amely figyelmeztette a kvártély-csináló tiszteket, hogy az épület a katonaszállásolástól és katonaelelmezéstől mentes.” (1. kép)³¹

1726-ban nyitották meg a megye déli oldalán a Vármegye utcát.³² A ma is funkcionáló klasszicista műemléképületet a megye közönsége három részletben, 1804–41 között építtette meg, három eltérő iskolázottságú és más-más felfogású építész, Hild János, Hofrichter József és ifj. Zitterbarth Mátyás tervei alapján. (2. kép)³³



1. kép: A 18. századi megyeháza, MNL PML 475-f. sz. n. Budapesti utcacészetek, 10. doboz

■ 23 MNL OL P 1494.III.33. No 95., 156–157.

24 Borosy 2001: 17.

25 Borosy 1998: 244.

26 MNL OL P 1494.III.33. No 95., 156–157.

27 MNL OL P 1494.III.33. No 95., 156–157. A mai Úri utca 19. szám alatti telken. A vételár biztosítására portánként 10 tallér adót vetettek ki, a négy járási főszolgabíró utasította a megye közgyűlése, hogy minél előbb hajtják be az adót. Az épület 1723-ban leégett. Bilkei Gorzó tanulmányában így számolt be a tüzesetről: „... a puska-poros raktárnak meggyűlése és szétrombolatása által.” A megye ezután renováltatta a budai épületet, majd 1780-ban az első emeletét kiadta Erdélyi József apátnak évi 150 forintért. Végül 1806-ban adták el a budai megyeházát a báró Eötvös családnak 18 000 forintért.

28 MNL OL P 1494.III.33. No 95., 156–157. A telek szélessége 24 öl, hosszúsága 94 öl (1 öl kb. 1,9 m). A megyei közigazgatás azóta is ezen a helyen működik; vö. Rexa 1943: 190.

29 Ez az épület a Kamermayer Károly tér és a Városház utca sarokrészén volt.

30 MNL OL P 1494.III.33. No. 95., 156–157.

31 Rexa 1943: 190.

32 Rexa 1943: 190–191.

33 MNL OL P 1494.III.33. No 95., 157. A nyertes Hofrichter három tervből dolgozott. Az elsőt – egy kétemeletes épületről – ő maga készítette még 1822-ben, a börtönrész befejezéséhez. A második terv Detsy és Düttrich tanulmányterve volt, ugyancsak kétemeletes épületről. A harmadik pedig – a legutóbbi – szintén saját terve a földszintes épülethez. Az építés menetéről sajnos nagyon kevés adat maradt fenn a Pest Megyei Levéltárban.



2. kép: A 19. századi megyeháza, MNL PML 475-f. sz. n. Budapesti utcarészletek, 10. doboz

A megyeháza épületének legjellemzőbb vonása az egységen belüli stílárís változatosság. A reformkor idején Pest vármegye volt az első, amely olyan megyei központot hozott létre, ahol a megye legfőbb irányító testületei (közgyűlési terem, alispáni, ügyészi, számvevői, pénztári hivatal), levéltár, törvényszék, börtön és a vezető tisztviselők szállásai egy épületben kaptak helyet. Ezzel a megye példát mutatott a többinek a korszerű megyeszékhelyek kialakítására. A többi megyeháza ezután épült.³⁴

1944-ben, Budapest ostromakor a város műemléképületeinek nagy része megsemmisült. A megyeháza főhomlokzatának egy része, két melléklépcső, a közgyűlési terem keleti része a földszintig elpusztult, miután bombatalálatot kapott. A kápolnaszárny, valamint a Vármegye és Semmelweis utcai épületszárnyak egy része leomlott, a harmadik és negyedik udvart elvá-

lasztó épületszárny felső emeletei pedig teljesen megsemmisültek.³⁵

Eddig az épület átfogó történetét ismertettem Bilkei Gorzó Nándor tanulmánya alapján. Innen-től nem kronologikusan, hanem épületrészenként mutatom be a vármegyeházat.³⁶

A Városház utcai épületrész

Ha a pesti megyeházáról hallunk, általában egyetlen épületre gondolunk a Városház utcában, holott ez nem egyetlen, hanem négy utca által közrefogott három épület együttese. Noha ezek három különböző időben, különböző funkciók ellátására épültek, ennek ellenére mégis harmonikus egységet alkotnak. Legkorábban az utcáról nem látható középső részt építették fel, ahol a közgyűlési termeket, börtöncellákat, börtönkápolnát helyezték el. Erre az 1803. évben Hild József kapott megbízást. Hild építette az első és második udvar közötti kocsibehajtót, a közgyűlési teremhez a tágas, levegős lépcsőházat. Az 1811. évi átalakítás és bővítés során a közgyűlési terem átalakították a helytartótanács budai dísztermének mintájára. Ekkor a terem homlokzatának párkányzatait is leverték. Hármask ablakot építettek be a középtengelyben lévő kocsibehajtó helyett.³⁷ A karzat eredeti mellvédkorlátja, barokk stílusú baluszterei a terem pódiumának korlátjául szolgáltak.³⁸

Az 1838. évi árvíz pusztítása után a vármegyeháza épülete előtt egy széles Vármegyeház teret akartak létesíteni.³⁹ Zitterbarth tervei szerint az új épület homlokzati vonala körülbelül a Kammermayer Károly-szobor vonalában, az egykori Sarkantyú, majd Dalmady Győző utca átboltozásával egészen az Invalidusok palotájáig húzódott volna. Az utca átívelésével szimmetrikusan tervezték meg a megyeháza főbejáratát. Ez a megyeháza mai főhomlokzatának a kétszerese lenne. Az Invalidusok palotájával megegyező boltozatával monumentális épületként szimbolizálta volna a „vezérmegye” nagyságát.⁴⁰

³⁴ MNL OL P 1494.III.33. No 95., 159-160.

³⁵ MNL OL P 1494.III.33. No 95., 161-162.

³⁶ Galántai 2011:1-9; vö. Imrényi 1950: 117-134.

³⁷ MNL OL P 1494.III.33. No. 95., 161-162. A kocsibehajtó kőkerete az 1930-as években még ott rejtőzött a vakolat alatt.

³⁸ MNL OL P 1494.III.33. No. 95., 157-162. A baluszter a padló és ablakkönyöklő közötti falazat megnevezése. Olyan apró, függélyes támasz, amely alul egy talplemezen áll, felül pedig egy fedőlemezt tart. Ha több sorakozik egymás mellett, ezeket, valamint a talp- és a fedőlemezt együtt balusztráznak nevezik. A karzatos alátámasztó, kőből faragott konzolok vonalvezetése megegyezik a péceli Ráday-kastély erkélygámjaival.

³⁹ Rexa 1943: 192. Az 1838. március 15-ei pesti árvíz során az egyébként magasabb helyen fekvő megyeház Újvilág utca felőli udvarházát csak csónakkal lehetett megközelíteni. A Gránátos utca felőli régi épületrészt annyira megrepszettette a berohanó víz, hogy a déli sarkán lévő pénztári hivatalt és fölötté az alispáni szállást lakhatatlanná tette.

⁴⁰ MNL OL P 1494. III. 33. No. 95., 161. A tervezett Vármegye tér fórumszerű jellegével módot nyújtott volna egy új monumentális városközpont kialakítására. Nagy veszteség, hogy a javasolt egészséges elgondolást - talán meg nem értés vagy anyagi eszközök hiányában - végül nem kivitelezték (Imrényi 1950: 116-117).

Zitterbarth tervezte meg a szűk városi utcában a hagyományosan klasszicista középrizalitos palotahomlokzatot.⁴¹

„A négy-négy tengelyes oldalhomlokzat elé, kis kiüléssel, nyolcoszlopos portikuszt helyezett el. A Pesten elterjedt, szemöldökmagasságba helyezett ívsorral kapcsolt vállpárkánnyal díszített földszinti nyílássor felett határozott osztópárkány lett kialakítva. Felette a középrizaliton gazdagon tagolt korinthuszi oszlopok között korlátos erkélyeket helyeztek el, a stílusos főpárkány és timpanon alatt. Az így kialakuló fény-árnyékhatás teljes értékű homlokzatot varázsolt a szűkös körülmények ellenére. A földszinti, ívsoros nyílások felett nyitott oszlopokkal tagolt folyosó vonult körbe, további két szinten.”⁴²

A kétemeletes megyeháza három oldalról dór oszlopokkal határolt hangulatos díszudvarával, jón oszlopokon nyugvó merész megoldású magas lépcsőházával és homlokzatát uraló óriás méretű korinthuszi oszlopsorával az ostrom előtti Budapest egyik legjelentősebb klasszicista épülete volt.⁴³

„A főhomlokzat építésekor a Pesti Szépítő Bizottmány az épület homlokzatát 1 öllel hátrább helyezette, a közepén lévő rizalit 5 lábnyi kiugrását pedig 4 lábnyira mérsékelte, az utca szélesítése céljából, de kárpótlásul az épület a Kammermayer tér felé eső részén 1–1,5 öl széles 20 öl hosszú csíkkal lett szélesebb.”⁴⁴

Az épület főhomlokzatán hat korinthuszi oszlop található, a fölöttük lévő timpanonban pedig 1841-ben helyezték el a megye oroszlános címerét.⁴⁵ Az épület Kamermayer Károly téri sarkán található Fáy András, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár alapítójának emléktáblája.⁴⁶ Az épület első emeletének bal sarkán volt az alispáni szoba.⁴⁷ Földváry Gábor volt megyei alispánról így emlékeztek:

„Ki nem ismeri a pestmegyei alispánok hatalmas kezét az utóbbi száz év történetében? Avagy van-e magyar ember, a ki Földváry Gábor nagysága előtt

fejet nem hajtana, a kit Vas Gereben csak »az egy alispán« névvel szerkesztett krónikába? Igazi magyar nemes-típus, kitartó, egyenes, és meg nem alkuvó. Akárcsak utódai.”⁴⁸

Földváry Gábor nemcsak alispánja volt a megyének, hanem egyik alapítója, később első igazgatója is a Nemzeti Színháznak. Földváry halála után a megye alispánjai hivatalból ennek a színháznak az igazgatói is voltak.⁴⁹

Az első vagy díszudvar

A kapucsarnokból balra nyílik a levegős lépcsőház az emeletre vezető díszes márvány főlépcsővel és jón oszlopokkal. A kapubejáróból az oszlopos első díszudvarba jutunk, ahol az udvar közepén egy megközelítőleg százéves kanadai diófa áll. A díszudvar Városház utca felőli első emeletén a megye vezetőinek irodái találhatóak, a második emeleten a közigazgatási hivatal irodái vannak, a földszinten megyei intézmények helyezkednek el.

A szemben lévő középső épületrészben található a közgyűlési terem vagy díszterem. Ez alatt, a szemközti fal bal oldalán az 1848-as forradalom centenáriuma állított emléktábla a reformkorban és az 1848-as forradalomban jelentős szerepet játszó személyeket, mint Kossuth Lajost, Széchenyi Istvánt, Petőfi Sándort, Jókai Mórt, Nyáry Pált, Károlyi Istvánt, Arany Jánost, Vörösmarty Mihályt, Táncsics Mihályt, Fáy Andrást és Török Ignácot idézi meg,⁵⁰ a jobb oldalon pedig Kossuth Lajos halálának századik évfordulójára állított emléktáblát a megye közgyűlése.⁵¹ Az udvar jobb oldalán található öntöttvas kút a Dorottya utca 12. számú házából került ide.⁵²

Az átjáró és lépcsőház

Az átjáróban található fátylós női alak szobra a Budapesti Rendőrfőkapitányság (egykor Európa Szálló) Roosevelttéri kapucsarnokából került ide a második világháború után.⁵³

- 41 Rexa 1943: 192. A Városház utcai rész az 1838-as nagy árvíz pusztítása után ifj. Zitterbarth Mátyás tervei alapján készült. A nyugati oldalra néző főhomlokzatot már ő tervezte, ezt az oldalt a délután beeső nap sokáig sűrűfényben érte.
- 42 Kalmár 1999: 4.
- 43 Imrényi 1950: 124.
- 44 MNL OL P 1494 III.33. No 95., 161–162.
- 45 Gyöngyössy 2007: 12. Pest megye oroszlános címere Dunaiszky Henrik alkotása.
- 46 Tóth 1990: 54. Csúcs Ferenc domborműve 1964; vö. sz. n. 1890.
- 47 Ma a megyei Közgyűlés elnökének szobája, a volt alispáni szoba. Galántai 2011: 4.
- 48 Váradi 1913: 2.
- 49 Gosztonyi 1934: 6.
- 50 Sz. n. 1861b.
- 51 Tóth 1990: 55.
- 52 Tóth 1990: 55.
- 53 Imrényi 1950: 133.; vö. Galántai 2011: 4. A második udvarba vezető átjáróból jobbra induló középső lépcső második fordulójában 2000-ben az államalapítás ezeréves évfordulójára Szabó Tamás által készített emléktábla található. A díszterem előtti folyosón a jobb sarokban a honfoglalás ezeregyszáz éves évfordulójára készített Csikszentmihályi Róbert-alkotás látható, amelyen a művész egy kerecsensólymot örökített meg.

A díszterem és a „vezérmegye” arcképcsarnoka
A terem alaprajza a ráckevei kastély nagytermével mutat közeli rokonságot. A főpárkány profilozása és a sértetlenül megmaradt manzárdtetőt alátámasztó, kőből faragott konzolok vonalvezetése a péceli Ráday-kastély erkélygyámjaival egyezett meg.⁵⁴ A díszterem 18. századi átépítését bizonyítják az előkerült téglák.⁵⁵

1829. február 18-án a hetvenéves Kazinczy Ferenc a téli hidegben való több napi utazás után érkezett Pestre. Szemere Pál aljegyzőnél kapott szállást a megyeházán, naplójában a következő bejegyzés olvasható:

„Ha valami Pesten a vármegye gyűlési palotája érdemli a látást. 's a história tekintetében egyszerűs mind. Szébb 's nagyobb Gyűlési-palota a' hazában nincs. Hossza tizenegy öl szélessége hét, 's a galéria futja körül a' négy falát. A Szalát nagy festések ékesítik [...]”⁵⁶

A díszterem előterének jobb, a folyosó felőli oldalán Károlyi István 1848-as megyei főispán feleségének márvány síremléke látható.⁵⁷

„Egy fedél nélkül való koporsóban fekszik az idevezült, mint egy rózsza virágból szőtt fátyollal befedezve. A' zsámolyon ül a hűség mély bánatba merülve. [...] A' boldogultnak arcán lebeg az érzékenyítő igazság, hogy ő a félelmen és reménységben, valamint a' fájdalomon, é örömmön már túl van. Ábrázatján nyugszik a' csendes békesség, annyival szívrehatóbb a' hűséget ábrázoló szobornak mély keserve.”⁵⁸

Vélelmezhető, hogy ez az emlékmű már 1832-ben készen volt, de csak 1846-ban került Fótra, majd ott lappangott – 1948-ban Bilkei Gorzó Nándor a Ybl által épített főtéri templom egyik sötét folyosóján botlott bele. Károlyi a vezérmegye főispánja volt, rendkívül sokat tett az 1848–49. évi szabadságharc érdekében, amiért a Habsburgok majdnem halálra ítélték, vagyonát elkobozták, majd száműzték. Nemcsak a művész, hanem a szabadságharc főispánjának tiszteletére a sírkövet a pesti megyeházán helyezték el.⁵⁹

A megyeháza képgalériájában található festmények elhelyezésének volt egyfajta rendje: az uralkodók, nádorok kerültek a legfontosabb helyre, őket követték a megyei tisztségviselők, főispánok, alispánok, majd a 19. század közepétől az országos politika kiemelkedő személyiségei, valamint a helyi kiválóságok. Olykor a hely történelméhez kapcsolódó eseményábrázolások is megjelentek a portrék között.⁶⁰

„A képek megrendelése általában a közgyűlés döntése volt, de voltak ajándékozások is, sőt bizonyos esetekben maga az uralkodó küldte el képmását. [...] De előfordult, hogy a főispán ajándékozott képeket (Somogy, Tolna, Vas). Leggyakrabban – miután a rendek megszavazták – felkérték a megtisztelni kívánt személyiséget, hogy adja át portréját. Az arckép ábrázolta döntött a festő személyéről, és többnyire ő fizette honoráriumát is. Idővel azonban egyre inkább az lett a gyakorlat, hogy a vármegyék gondoskodtak festőről és megrendelésről egyaránt.”⁶¹

„A képek leleplezésekor beszédek hangzottak el, ezeket néha ki is nyomtatták, több ilyenre van példa, még a 20. századból is. A kifizetés vonatkozásában közadakozásról is van említés, sőt maradtak ránk dokumentumok, mint Széchenyi István bihari portréja esetében. Ezt főleg akkor kezdeményezték, ha országos jelentőségű politikai képét rendelték meg. Az is előfordult, hogy a vármegyei tisztségviselők adták össze a festő honoráriumát.”⁶²

„Mivel a vármegyei portrégalériák, csakúgy, mint a főúri családi ősgalériák, konzervatív műfajnak számítottak, viszonylag kevés olyan portré készült, amely meglepetést okozott volna akár stílus vagy éppen kompozíciós szempontból. Sikertől viszont – és ez legfőképpen Barabás érdeme – a hivatalos, reprezentatív portré megújulását megalapozni, és a képtípus formáját a végsőkig csiszolni. Nem feledkezhetünk meg arról a tényről sem, hogy a fotográfia elterjedésének és divatossá válásának épp ez a képtípus adott jelentős ösztönzést; fel is használták a fényképezetek minden részletét, eszközt.”⁶³

⁵⁴ Imrényi 1950: 118.

⁵⁵ MNL OL P 1494.III.33. No. 95., 158. Vélelmezhetően Grassalkovich építőmestere, Mayerhoffer András is részt vett a 18. századi átépítésben – ezt a 20. századi átalakítás során előkerült M.. A. 1750 vésetű téglák bizonyították.

⁵⁶ MNL OL P 1494.III.33. No. 95., 160. Gorzó kiegészítése: a második Krafft-festmény Sándor Lipót főherceg nádort ábrázolta.

⁵⁷ Gorzó 1948: 181–182. Ferenczy István szobrászművész alkotása (1831); vö. Imrényi 1950: 134.

⁵⁸ Gorzó 1948: 181.

⁵⁹ Gorzó 1948: 181–182.

⁶⁰ Galavics 1976: 1–40; vö. Szentesi 2000: 84.

⁶¹ Basics 2018: 200–201.

⁶² Basics 2018: 201.

⁶³ Basics 2018: 202.

Pest megye közgyűlése 1812-ben elhatározta, hogy az épülő tágas, széles karzatokkal körülépített közgyűlési termet az ország uralkodóinak és nádorainak arcképeivel díszíti.⁶⁴

„Mindenesetre hevesebben dobog minden hazafinak szíve, [...] ha olyan férfiak képeit látja maga előtt, a kik hazája földjén születtek, az utóvilágnak csudálattá várnak.”⁶⁵

Miután a Helytartótanács a „Gyűlési Palota” építésében a rendi függetlenség erősödését látta, az építés lassítását az azt felügyelő Országos Építő Igazgatóságra bízta. Az Igazgatóság feladata volt csökkenteni a tisztviselők szállásainak számát, valamint a kisebb és nagyobb gyűlési palota méretét és kivitelezését racionalizálni, a felesleges épületrészek elhagyását szorgalmazni. József nádor, a megye főispánja a Helytartótanács megnyerése érdekében javasolta, hogy a palotába a Ferenc király koronázását ábrázoló festményre ötezer forintot, míg a Mária Teréziát és a gyermek II. Józsefet az 1741. évi pozsonyi országgyűlés előtt ábrázoló képre háromezer forintot különítsenek el.⁶⁶

Az *Ofner und Pester Zeitung* és a bécsi *Magyar Kurir* is beszámolt Peter Krafft I. Ferencet ábrázoló festményéről.⁶⁷ A bécsi tudósító dicsérte a koronázási képen szereplők méltóságteljes nyugalmát. A József nádor felhívásának előkészítését jelentő festményrendelési ügynek is figyelmet szentelt. Egy 1825-ban megjelent tudósítás beszámol Peter Krafft 1816-ban készített, I. Ferencet ábrázoló egész alakos állóképéről.⁶⁸ Keletkezésének történetét és kompozícióját 1818-ban így írták le:

„[...] a nagy történeteket csak nagy lelkek szokták elevenen érezni. Ily történet volt I. Ferenc Felséges Urunknak Páris városába győzedelmes bemenetele, mely a' hosszas háborúnak végét szakasztotta, a' Nemzeteknek az óhajtott nyugodalmat, az Országoknak a' boldogító rendet visszaadta. Minthogy ezen szerencsének a' Magyar Hadak egyik fő eszközei voltak, akár a' zsoldos Katonáságunkat, akár a' könnyű Lovagjainkat tekintsük, Ts. Nemes Pest Vármegyének Rendei azon nemes gondolatra fakadtak, hogy ezt a' történetet valamely kellemetes módon megörökítsék. [...] Mind

az írott, mind a' metszett kép örökös bizonyossága lésszen a' Magyar Nemzetnek a' Szép Mesterségek eránt való finom ízlésének, és a' nagy történetek eránt buzgó részvételének. – Ezen metszett képek mostanában osztottak ki a' N[eme]s. V[ár]megye Rendei között.”⁶⁹

Schams Pestről készített útikalauzában olvasható a következő leírás a megyei arcképcsarnokról:

„[...] ez új traktusban a megyegyűlések terme érdemes a megtekintésre, mert körülfutó erkély vagy benne, s ez alatt aranyos rámban az ország nádorai vannak életnagyságú képekben ábrázolva. Mindegyiket művészi kéz festette. Így ott látható Esterházy Pál herceg, Wesselényi Ferenc gróf, Pálffy János és Miklós grófok, Batthyány Lajos gróf, azután a két főherceg; Sándor Lipót és József az utóbbi magyar generális-uniformisban. [...] E nagy teremhez két kisebb csatlakozott, melyek egyike a partikuláris kongregációk, a másik a szedriák céljaira szolgált. A kongregációk termében az azelőtti adminisztrátornak Barkóczy grófnak a képmása díszelgett.”⁷⁰

A pesti vármegyeháza arcképcsarnokát 1828-ban Kazinczy is végignézte, le is írta, sőt, megtekintésre ajánlotta a pest-budai látogatóknak:

„[...] itt függ a két Első Ferenc képe, s a most országlóé, Krafftól, fejr mentében, veres dolmány nyál és nadrággal. A fej felől ki van kiáltva, hogy urunk, a király, jobban eltalálva sehol sem lehet; de Krafftnak kérni kellett volna az ezt talán kívánó rendeket, hogy a nemzet fejedelmét ne engedjék katonává öltöztetni, hanem inkább a Szent István rende nagymesterévé; s a figura jobb térdét rozszul görbítette. Itt függ a nemzet két szerelme, a két egytestvér nádor főherceg: Sándor felöltött aranyfonalú, térdig érő mentében; József fejében ismét, mint generális. Itt függ Wesselényi Ferenc meggyszínű bársony dolmányban, veres posztó nadrággal, a fekete, sárga-sarkantyús csizmával; itt gyilkos szelindekével Esterházy Pál; itt Pálffy Miklós és a huszárgenerálisból vasassá átváltott János, a szatmári békekötő, beburkolva undok parókájába s az aranygyapas talárisába. Itt függ Batthyány Lajos, s mindezek egész, Albert sax-tescheni és lengyel királyi herceg helytartónk pedig fél testben. Religiózus tisztelet rázza meg

64 Paál 1913: 748.

65 Várad 1913: 1.

66 MNL PML IV.3.a.1. 4543/1816.; MNL PML IV.3.a.1. 1933/1822. A Mária Teréziát és a gyermek II. Józsefet az 1741. évi pozsonyi országgyűlés előtt ábrázoló képe nem készült el – erről a nemesi közgyűlés jegyzőkönyve tanúskodik.

67 Sz. n. 1825b; sz. n. 1825.

68 Sz. n. 1825b; sz. n. 1825.

69 Sz. n. 1818a. A tudósító közli a metszet feliratainak pontos szövegét is.

70 Várad 1913: 1.

a nézőt, ha ide ezeknek isméretekkel lép, midőn azon körökbe látja magát emelve, kiknek nevek a nemzet előtt örökre szent marad. Bár a gyönyörű példát egyéb megyéink is – bár minden megyénk – követnék!”⁷¹

Követték is, nemcsak a képgalériák felállításában, de még a felkért művészek személyében is. Peter Krafft például első hivatalos magyarországi megrendelését 1812-ben kapta Pest megyétől.⁷² I. Ferenc, majd Barkóczy Ferenc gróf a megye főispánjának reprezentatív, egész alakos portróját rendelte meg Pest megye számára a művésztől.⁷³

Az 1877-ben Galgóczy által összeállított Pest megyei arcképcsarnok lajstroma a következő festményeket sorolja fel: I. Lipót; sárvári és felsővidéki gróf Széchenyi István; széki gróf Teleki László; nyáregyházi Nyáry Pál; Sándor Lipót főherceg, nádor és a megye főispánja;⁷⁴ I. Ferenc; József főherceg, nádor, a megye főispánja;⁷⁵ Mária Terézia; Wesselényi Ferenc nádor és főispán;⁷⁶ galánthai herceg Esterházy Pál;⁷⁷ Ferenc, lotaringiai herceg, királyi helytartó, a megye főispánja;⁷⁸ erdódi gróf Pálffy Miklós, nádor, főispán;⁷⁹ németújvári gróf Batthyány Lajos nádor és főispán;⁸⁰ erdódi gróf Pálffy János nádor és főispán;⁸¹ Albert főherceg királyi helytartó és főispán;⁸² szalai gróf Barkóczy Ferenc, főispáni helytartó;⁸³ III. Károly, Mária Terézia atyja;⁸⁴ egy ismeretlen.⁸⁵

A magyar művészek közül kétségtelenül Barabás Miklós (1810–1898) volt az, aki a legtöbb vármegyei portrét festette.⁸⁶ Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közgyűlése Barabás Miklós Széchenyi- és Teleki-arkképét a kiegyezés után vásárolta meg.⁸⁷ 1871-ben Nyáry Pál emlékét Pest megye üléstermében arcképének felfüggesztésével kívánta a megyei közgyűlés megörökíteni.⁸⁸ A nem természetes halált haltak, hétköznapi nyelven öngyilkosok falán állítottak emléket az egykori főjegyzőnek, későbbi megyei másod-alspánnak.

„Máris van ott négy olyan férfiú, akik nem természetes halállal haltak. Ott van egy Eszterházy Pál, kit vadászebei szaggattak szét, ott van Sándor nádoré, ki egy tűzijáték alkalmával égett meg; s ott van Széchenyi és Teleki László arcképe is, és ott lesz Nyáry Pálé is. Bár soha többé ne növekednék e gyászos sorozat.”⁸⁹

1876-ban, halála évében Deák Ferenc portróját avatta fel a díszközgyűlés a „haza bölcsének” emléke előtt tisztelegve.⁹⁰

Az 1890-es években az ülésterem átépítésekor a tervező a régi országház belsejét utánozta, így vesztette el a megye díszterme eredetiségét. Csigás konzolok alatt hermapillérek futottak, elmaradtak a mellvéd bábjai, merevebbek lettek, és ezzel a hatás is feszebb lett. A konzolok közötti mezőkben a főispánok arcképei függtek.⁹¹

⁷¹ Kazinczy 1987: 545–546.

⁷² Basics 2018: 201–202. A pesti példa és az itteni megyeháza-galéria hírneve nyomán keresték meg más vármegyék is Krafftot, így például Békés rendjei Bedekovich Ferenc báró, főispán képét rendelték meg tőle 1819-ben. 1822-ben készítette I. Ferenc és József nádor portróját Nagyváradra, Bihar megye székhelyére, valamint Balassagyarmatra is. Peter Krafft osztrák festő, Bécsben tanult, 1801-től Párizsban dolgozott, majd 1807–1808-ban Rómában. Bécsben telepedett le, a város egyik elismert művésze az 1810-es és 1820-as években. Több képet festett Magyarországon, arcképeket és történeti tárgyú alkotásokat, magyarországi megbízásból készült például *I. Ferenc megkoronázása* (1822) és *Zrínyi kirohánása* (1826) című műve. Peter Krafft: *I. Ferenc császár portréja* (1816), Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 2230 (Rózsa 1977: 31).

⁷³ Rózsa 1977: 31.

⁷⁴ Schramek 2006: 157. 1790–95 között Sándor Lipót főherceg volt Pest-Pilis-Solt vármegye főispánja.

⁷⁵ Schramek 2006: 157–158. József főherceg, nádor, Pest-Pilis-Solt vármegye főispánja (1796–1847).

⁷⁶ MNL PML IV.3. a.1.1363/1814. Wesselényi Ferenc nádor, Pest-Pilis-Solt vármegye főispánja (1659–1671).

⁷⁷ MNL PML IV.3. a.1.3052/1812. Esterházy Miklós herceg a családi ősgalériából küldte meg a megyének a festményt.

⁷⁸ Schramek 2006: 154. Ferenc, lotaringiai herceg, királyi helytartó és Pest-Pilis-Solt vármegye főispánja (1732–1735).

⁷⁹ MNL PML IV.3. a.1.2392/1813. Herceg Pálffy Károly a családi ősgalériából küldte meg a festményt. Pálffy Miklós 1714–1732 között volt Pest-Pilis-Solt vármegye főispánja.

⁸⁰ Schramek 2006: 155–156. Németújvári gróf Batthyány Lajos nádor és Pest-Pilis-Solt vármegye főispánja (1751–1765).

⁸¹ Schramek 2006: 155. Erdódi gróf Pálffy János nádor és Pest-Pilis-Solt vármegye főispánja (1741–1751).

⁸² Schramek 2006: 156. Albert főherceg királyi helytartó és Pest-Pilis-Solt vármegye főispánja (1766–1781).

⁸³ Schramek 2006: 148. Szalai gróf Barkóczy Ferenc, Pest-Pilis-Solt vármegye főispáni helytartója (1802).

⁸⁴ Galgóczy 1876: 40–41. III. Károly, Mária Terézia atyja.

⁸⁵ A jegyzőkönyvek sem mondták meg, kicsoda (Galgóczy 1876: 40–41).

⁸⁶ Basics 1996: 202.

⁸⁷ MNL PML IV.475.a.III. 3569/1949.

⁸⁸ Sz. n. 1871.

⁸⁹ Sz. n. 1871.

⁹⁰ Pest megye bizottmányi közgyűlésén, 1861. június 11-én „Teleki László emlékei jegyzőkönyvileg megörökítetnek [...] életnagyságú képe a terem számára megszerzendő.” Sz. n. 1861c.

⁹¹ Borsos 1975: 153–154.

A főbejárattal szemben Sándor Lipót és József nádor között I. Ferenc képe volt felfüggesztve. A hosszanti fal közepét elfoglaló elnöki pódium megtörte a felette futó galériát. 1893-ban megbontották a karzatot, mert nem fért el Benczúr Gyula Ferenc Józsefet ábrázoló, a koronázás negyedévszázados évfordulójára készített monumentális festménye.⁹²

Kossuth portróját 1898. július 11-én a megye díszközgyűlése avatta fel a panteonban, ötvenedik évfordulójára, amikor Kossuth 200 000 honvédet és 40 millió forintot kért az országgyűléstől az ország védelmére.⁹³ A képet, mely Kossuthot 1847-ben Pest megye zöld asztalánál szokott könnyed szónoki állásában mutatja, Földváry Mihály alispán 1894-ben rendelte meg Roskovics Ignác festőművésztől (3. kép).⁹⁴

„Jobb kezében iratcsomót szorít, míg baljával könnyed szónoki mozdulatot tesz. A háttérben könyves polc és Pest vármegye címere egészíti ki a kép színeibe rejtett komor hangulatot.”⁹⁵

Egy híradás így szövegezte a festményének elhelyezéséről:

„[...] az elnöki emelvény mögött, a terem főfalán helyezték el, melynek közepén Ő Felsője életnagyságú arcképe [...] díszített. Kossuth képét ettől balra függeszték fel, ugyanattól jobbra Deák Ferencnek hasonló nagyságú arcképe található. Az élet és a halál meg az idő így egyenlíti ki az ellentéteket s egyesíti a nemzet nagy alakjait.”⁹⁶

Eszerint a kortársak meglátásában a nemzeti mozgalom kiemelkedő személyiségei a millenniumra egy lezárt múlt részévé váltak, nem veszélyeztetve a jelen uralmi kontinuitását. A falakon körben az ország azon nádorainak arcképei függtek, akik a megye főispánjai is voltak.⁹⁷ A terem falán az ablakok között hátulról, a Városház utcai oldal felől Táncsics Mihály, II. Rákóczi Ferenc, Dózsa György és Fáy András – az első pesti takarékszövetkezet megalapítója – képei voltak láthatók.⁹⁸

Gosztonyi Lajos így írt 1934-ben a megyei arcképcsarnokról:

„A vármegye koronája az empire díszterem. A főfalon Benczúr Gyula hatalmas Ferenc József portréja függ. A többi falakon is csupa életnagyságú port-

ré. Békésen megférnek egymás mellett a Habsburg császárok és királyok, Kossuth Lajos egyik kevésbé ismert képe, valamint Deák Ferenc és a vármegye egykori irányítóinak portéri. A legtragikusabb rész a teremnek a bal oldali fal a »három öngyilkos fala«. Gróf Széchenyi István, gróf Teleki László és Nyáry Pál a negyvennyolcas főispán a három öngyilkos, akiknek arcképe itt függ. Talán ők hárman tettek legtöbbet pest megyéért és Budapestért. Mindhárman önkézzel vetettek véget életüknek. [...] A díszteremből ugyancsak tiszta stílusban épült kisebb tanácskozóteremben lépünk, majd meglátogatjuk az alispáni és a főispáni hivatal helyiségeit. Az alispán szobájában függ Földváry Gábornak az egykori alispánnak az arcképe [...] A főispán szobájába akasztották fel a vármegyeháza legértékesebb képét Ferenc császár arcképét idősebb Kraft alkotását, eme egyike a Magyarországon található legbecselesebb festményeknek.”⁹⁹

„A 20. századba érkezve a főispáni portrék túlsúlya jellemző, ezek kevésbé jelentős alkotók kevésbé sikerült művei. Még a Tisza István miniszterelnök képmása is kortársi másolat, egyetlen kivétel Glatz Oszkár 1940-es elvesztett Horthy-portréja, egy jeles festő emlékműszerű képe.”¹⁰⁰



3. kép: Preszly Elemér főispán beiktatása, a háttérben Benczúr Gyula hatalmas Ferenc József-festménye, MNL PML XV.4. 1. doboz 3. mappa 1. kép

- 92 MNL PML IV.402.a. 736/1892; MNL PML IV.402.a. 799/1894.
- 93 Sz. n. 1898.
- 94 Sz. n. 1898.
- 95 Sz. n. 1898.
- 96 Sz. n. 1898.
- 97 Paál 1913; sz. n. 1843: 780.
- 98 MNL OL P 1494.III.33. No. 95., 161.
- 99 Gosztonyi 1934: 6.
- 100 MNL OL P 1494.III.33. No. 95., 161.

Bilkei Gorzó Nándornak még voltak információi arról, hogy 1811-ben a nagyterem bebútorozásakor három hatalmas empire üvegcsillárt készíttettek, amelyeken száz szál gyertya égett. Balla Antal ajándékozta a megyének az üveggyöngyöket a csillárok díszítésére.¹¹¹ A második világháborúban elpusztult csillárok helyett a budai várból a régi Országház dísztermének csillárjai kerültek ide.¹¹²

Ugyanekkor Hillrich János pesti órásmeister több mint két méter magas arany-fekete díszítésű negyedüts állóórája is emelte a közgyűlési terem pompáját. Az elnöki emelvény mögött álló empire órát a megyei nemesek közadakozásból vették 1830-ban a megyegyűlésnek. Az óra a háború végétől a levéltár raktárában volt, az 1980-as évek végi felújítás után került vissza eredeti helyére, azóta is pontosan jár. Negyedóránként diszkrétén más hangon üt, ezzel is figyelmeztetve a felszólalót az idő múlására.¹¹³ Alatta a közgyűlés egyik kandallója volt, később ide helyezték az 1905–06. évi megyei ellenállás emlékét őrző márványtáblát.¹¹⁴

A körben függő kőkonzolos, fabaluszteres galérián lehetett régen a megyegyűléseken vendégként részt venni. A terem közepén egykor asztalok és padok voltak, ezért itt megyebálokat, egyéb rendezvényeket is tartottak; a jelenlegi padokat 1958 után készítették.

Az 1949-ben a bombatámadás következtében beomlott épületrész eltávolítása után a közgyűlési terem manzárd tetőzete ismét láthatóvá vált, ezért a terem nagyobb méretű, stílszerű ablakokat kapott.

*A második udvar, rabkápolna*¹¹⁵

A kápolna harmadik udvarának bal oldali sarkánál lévő vörösmárvány emléktábla felirata:

„A vármegyeházának ez ódon falai nyögték a nagy szultánok világverő hadait, de látták Buda és Pest felszabadulását is az idegen járom alól 1686-ban”¹¹⁶

Gorzó tanulmányából kiderül, hogy a tábla felirata nem felelt meg a valóságnak, mert a megyeháza telkét 1697-ben vették, amikor itt semmi-

lyen épület nem állt, ezeket a falakat ténylegesen 1805–06-ban építették. Az udvar bal sarkában lévő ajtón lépünk be a régi börtönrészbe, ahol a kőből látható falrészek a régi korokat idézik.¹¹⁷ A nagyterem előtti terjedelmes udvart az 1800-as évek elején U alakban szerény egyemeletes épületsor ölelte körül, így az erőteljesen hajazott a barokk kastélyépítészetben elterjedt cour d'honneur-re. Az udvart körülvevő épületrészt Hild János tervei alapján 1804–11 között átépítették. Hild a második és harmadik udvart elválasztó szárny közepét három emelet magas épületrésszé bővítette, amelyet nyolcszögletű kupolával zárt le. A rabkápolna nyolcszögének udvar felé néző három oldalán félköríves, kőkerettel és vasráccsal ellátott ablakokat épített be. A belső ötszögben egy körbefutó folyosórendszer alakítottak ki. A három emeleten létrehozott tizenegy oratórium ablakain keresztül a rabok a börtönfolyosó elhagyása nélkül napon ta hallgathattak misét. A kápolna bejárata mellett, a földszinten helyezték el a sekrestyét és a siralomházat.

A megyeháza kápolnájában volt található az 1817-ben alapított fegyverterem. A bejárat feletti táblán a következő felirat volt olvasható:

„Pest Vármegye Nemesei Négyszeri Felkelésük után a Had- / Piacán Érdemmel Használt Fegyverekből a Király és Haza / oltalmára szerzették Ezer Nyolc-száz Tizen hetedik Esztendőben / /1797, 1800, 1805, 1809/”¹¹⁸

A terem közepén egy tekintélyes, huszárkardokból álló csillár lógott, amely egyetlen hatalmas aláfüggő kard alakzatban világított. A körös-körül álló faalmáriumok oldalain puskacsövek és hadi szerszámok függtek. Páncélok, vértetek, lábszársínek, pajzsok, rostélyok, régi lándzsák, dárdák voltak kiállítva a falak mentén. A teremben felállított pilasztereket pisztolyokkal borították, rajtuk Ferenc, József és Ferdinánd királyok mellszobrai voltak. Ferenc mellszobra alatt egy magyar banderális nemes a felkelés zászlóját tartotta kezében. A kápolna öt félablakos fülkéjében elhelyezett ábrázolások a négy nemesi felkelésnek állítottak emléket. Az ötödikben Wagner

¹¹¹ MNL OL P 1494.III.33. No 95., 161.

¹¹² Borsos 1974: 78.

¹¹³ MNL OL P 1494.III.33. No 95., 160. A főváros ostromának idején elpusztult a múzeum óragyűjteménye, így ez az óra egyedülálló példája egykori órásművészetünknek.

¹¹⁴ Gosztonyi 1934: 6: „... jobb oldalon márványtábla hirdeti 1905 darabont-kormány idején bátran kiálltak a magyar alkotmányosságért.” Ma a közgyűlési terem előterében van elhelyezve.

¹¹⁵ Az udvar magában foglalta a közgyűlési termet, a börtönszárnyat és a börtönkápolnát, lakásokat és az irodákat. A szemben lévő és a jobb oldalán voltak a börtöncellák, ahol rács van az ablakokon.

¹¹⁶ Károlyi 1936: 35.

¹¹⁷ MNL OL P 1494.III.33. No. 95., 162.

¹¹⁸ MNL OL P 1494.III.33. No. 95., 159.

Sándor festménye látható: József nádor magyar generálisöltözetben tisztjei kíséretében.¹¹⁹

Régen a megyei börtöncellákat vaskos vasajtókon keresztül nyíló keskeny sikátoron át, meredek vaslépcsőn át lehetett elérni. Ez volt a „sóhajok lépcsője.”¹²⁰ Kivégzések csak 1848-ig voltak itt. A függőfolyosó alatt középen lévő táblára az van kiírva: „[...] ez volt a Vármegyei Sedria (Törvényszék) akasztó udvara.”¹²¹ A kivégzendő rabot a tábla alatt ma már befalazott ajtón hozták ki a börtönből. A megye ítélőszéke fejét is vétethette a delikvensnek, mint tették ezt a fiatal Beleznay Sámuel gróffal, akit 1829-ben fejezték le a vármegyeház kis udvarán.¹²²

„Mint érdekes helyet mutogatják a látogatóknak a síralomházat, ahol a göndör hajú gróf utoljára küldte fohászát az ég felé és a vesztőhelyet, ahol a budai hóhér bárdja alatt méltóságos fej hullott a földre.”¹²³

A börtön híres rabja volt Bogár Imre betyár és unokatestvére, Bogár Mihály, valamint Kiss Balangó Mihály betyár.¹²⁴ A Pest megyei börtönről szakszerű irodalmi leírást olvashatunk Jókai Mór *Rab Ráby* című művében.¹²⁵

1921-ben a Pestvidéki Királyi Törvényszék új épületébe költöztették át a rabokat. Ezután a börtöncellákat hivatali helyiségekké alakították. Hazánkban az egyetlen centrális rabkapolna falfestményeit levakarták, félemeleti ablakait befalazták. A földszinti ablakokat nagyobbra cserélték, és a háromemeletes épületrész új menynyezetet kapott. A megye levéltára kapta meg a rabkapolna helyiségét, hogy a megye értékes történeti forrásait itt őrizze meg az utókornak. Ugyanitt alakították ki a levéltár dísztermét is.¹²⁶ Eredeti jegyzőkönyveket és iratokat tároltak itt, a megyei protocollumok (anyakönyvek) természetesen különleges alkalmak helyszínéül szolgált.

„Nagy pörök aktáit írták alá a törvényszéken, amikor még a megye volt az úr. Sok írást őriz ebből az időből a megyei levéltár, amely a maga gazdagságával az elsők között áll az országban. A mohácsi vész előtti időkből ötven eredeti oklevele van, az itt őrzött eredeti armálisok száma, pedig megközelíti a háromszázat. Ma már indexre téve rendben fekszik egymás mellett a sok írás, nagy munkájába került a rend Kőszeghi Sándor főlevéltárosnak, aki működése alatt emelte az ante Mohaciana nak számát is. Az ő érdeme, hogyha lebontják is a büszke székházat, a régi írások még sokáig hirdetni fogják az utókornak, hogy milyen hatalmas volt egykor a tekintetes vármegye.”¹²⁷

Az 1930-as években a megyei házinyomda helyiségeinek átalakítása során egy török időkből származó kenyérsütő kemence, valamint boltozott óvóhellyel és földalatti folyosóval ellátott kút maradványait tárták fel.¹²⁸ A vármegye tömlőcével kapcsolatban az öreg megyei hajdúk ajkán sok mendemonda élt.¹²⁹

Némelyikük tudni vélte, hogy a kápolnából egy titkos alagút vezetett a Duna-partra, hogy az elhunyt rabok tetemét egyenesen a vízbe dobhassák. Az 1930-as évek elején a csatornázási munkák közepette feltártak egy körülbelül két méter magas boltozott alagutat, amely ennél sokkal prózaibb magyarázatot adott: az alagút feladata a megyeháza szennyvizének elvezetését szolgálta.¹³⁰

1938 végén a Pest Megyei Levéltár az iratanyag biztonságos elhelyezésére újabb helyiségeket kapott a megyeháza épületében. A korábban dolgozói szobákként funkcionáló helyiségek közfalainak lebontása után az első emeleten került sor a történeti levéltár kialakítására, beállványozására.¹³¹ Az iratokat a két nagy teremben nyitott faállványokon kötegelve (*fasciculusok*

¹¹⁹ Váradi 1913: 1-2.

¹²⁰ Gosztanyi 1934: 6.

¹²¹ Tóth 1990: 57.

¹²² MNL OL P 1494.III.33. No. 95., 161; vö. sz. n. 1818b: „Pilisen gróf Beleznay Sámuel úrnak e hónap 5-én véletlen halála történt.” Vö. MNL PML IV. 475-f. 17. d. Szólamondások és közmondástörténetek; perek leírása; Beleznay-válóper (mellette Beleznay-családtörténet 1811-1815). A fiatal Beleznaynak az volt a bűne, hogy apját lelőtte. Homály fedi a tragédiát, nem tudni, ki adta a fiatalember kezébe a puskát.

¹²³ Paál 1913.

¹²⁴ Héjjas 1990: 1-120. Rózsa Sándor kortársai.

¹²⁵ Gosztanyi 134: 6; vö. MNL PML IV.31.e. fasc.9. No. 1. 1806; Jókai 1896: 1-262. Jókai Mór képzeletét is megmozdította a pesti megyeháza, itt játszódik *Rab Ráby* című korpépfestő regénye.

¹²⁶ MNL PML IV.475.a. IV-V.351/1940. Itsz.

¹²⁷ Paál 1913.

¹²⁸ Imrényi 1950: 117.

¹²⁹ Gosztanyi 134: 6. vö. Imrényi 1950: 117. Imrényi egy börtöncellát korhűen, deressel, kalodával helyreállított.

¹³⁰ Imrényi 1950: 117. Vívezeték nem volt, hanem a háromemeletes épület lefolyócsövét téglából és fából készítették, és ebbe a szennyvízelvezető csatornába vezették el.

¹³¹ MNL PML IV. 475.a. III. sorozat. 15/1943. Itsz.

ban) helyezték el, csak a legértékesebb iratokat tárolták dobozokban.¹³² Az ügyfelek között sem ritka, ha valaki a levéltárban nem lát mást, mint egymás mellett sorakozó ütött-kopott szekrényekbe és rozszant állványokra zsúfolt poros, régi írárok és könyvek haszontalan tömkelegét. Az értékes belső tartalomhoz méltó külső keret a látogatók figyelmét az első pillanatban lekötötte.¹³³

A Horthy-korszakban a magyar múlt, a „nemzeti dicsőség” megjelenítésének egyik eszköze lett a levéltárak reprezentációjának megerősítése. Pest megyében Fára elképzelése szerint a történelmi levéltár iratait tölgyfa állványokon tárolták, hasonlóan a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának olvasótermében kialakított állványrendszerhez. A terem közepén vitrinekben történelmi emléktárgyakat helyeztek el.¹³⁴ Ehhez megnyerte az alispán támogatását, aki az 1940. évi költségvetésből 20 000 pengőt irányoztatott elő. Vitéz Endre László alispán feladatának tekintette, hogy a megyeházán a kápolnát a maga eredeti formájában visszaállíttassa:

„[...] olyképpen berendezni, hogy a vármegye történelmi múltjának legszebb emlékei és írott maradványai abban a megfelelő környezetben beállítva őriztessenek meg.”¹³⁵

A kápolna ablakait színes üvegből készítették, és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye jelentős, híres nemeseinek, földbirtokosainak családi címereivel díszítették.¹³⁶ A középső ablak felső részében Endre László alispán családi címerét helyezték el, alatta a megye, a volt Kiskun kerület régi és új címere, bal oldalon a volt főispáni családok, mint például a gyóni Zlinszky, a rádai Ráday, az ebeki Blaskovich család címerei voltak, amíg a jobb oldalon a korábban alispáni tisztséget betöltők közül gróf nagykárolyi Károlyi, faji Fáy, báji Patay és József nádor címerét festették meg.¹³⁷

Az 1940-es évek elején a köztes mennyezetek lebontása után a kápolnatér ismét kitágulhatott. Bilkei Gorzó Nándor erre így emlékezik vissza:

„A vármegyei levéltár rendezése kapcsán a történelmi értékű régi okmányok, megyegyűlési jegyzőkönyvek, kultúrtörténelmi szempontból pótolhatatlan régi feljegyzések, s a megyében dühöngött pestis és kolera járványok megfékezését, és az egykori boszorkánypereket leíró vaskos kötetek, a reformok célkitűzéseit tárgyaló iratkötegek, a nemzeti színház felépítését, és az első takarékpénztár alapítását célzó intézkedések, Kossuth és Széchényi leveleinek, régi zászlóknak és pecséteknek méltó környezetben való megőrzése és hozzáférhetővé tétele céljából az egykori kápolnaterem helyreállítása bizonyult legegyszerűbb megoldásnak.”¹³⁸

A falak mentén elhelyezett könyvespolcok és az első emelet magasságában körülfutó stílszerű karzat, valamint a szépen festett ólomkeretes üvegablakok hangulata némi kárpótlást adott az elszenvedett veszteségekért. Az egyik vasracsos oratóriumablakot is sikerült restauráltatni. 1940-ben az óvóhely építésekor középkori falmaradványt fedeztek fel.¹³⁹ A második világháború idején a bombázások alatt az ablakokat a pincében őrizték, és 1945 után helyezték vissza. A Deák Ferenc utcában az ostromkor összedőlt úgynevezett „két török ház” megmaradt díszítő elemeit – oszlopfőket, erkélyrácsokat, szobrászati díszelemeket – építették be.¹⁴⁰ Így lett a második udvar díszje a mosolygó férfifejet ábrázoló zárókő az átjáró boltívén, amely a lipótvárosi Neugebäude épületéből származott, vagy itt említendő az erkély tartóoszlopai, amelyek a Bazilikából, illetve az erkélyrács, mely a Váci utcai Bethlen-ház folyosójáról származott.¹⁴¹ A bal oldali falon, tizenhárom méter magasán van egy 1832-ben készült napóra. Vertikális árnyékvetője a pólusra mutat. A számlap, a vakolatból kiemelkedő félkör alakú szalag két méter hosszú. Óraszámozása: VIII–XII–III, változó közül. Középen bronz Nap-arc, balra Szaturnusz, jobbra holdsarló a díszítés. A kápolnából kijöve bel-

■ 132 MNL PML IV. 3.a.l. 1104/1838.

133 Sümegehy 1942–1945: 64–65.

134 MNL PML VIII. 706. c.1. XI. kútfő 465/1963. ltsz. 10.

135 MNL PML IV. 408-u., 1941. április 16. – augusztus 15.

136 A mai, 1990 óta használt címer a hármashalmon álló kétfarkú oroszlán a koronával és az országalmával.

137 MNL PML IV. 408-u., 1941. április 16. – 1941. augusztus 15. A címereket Rákóczy Artúr tervezte és Zsellér Imre festette meg 1941-ben. A Pest Megyei Levéltár 2001-ben a Vágóhid utcába, új épületbe költözött. A megyeházáról a díszterem címerei nem kerülhettek át az új modern székházba, ezért Egey Tibor egy tanulmányban balról jobbra haladva számba vette a címereket. Vö. Egey 2002: 270.

138 Imrényi 1950: 125. Az épületen jelenleg a következő szövegű emléktábla látható: „Ezen épület 1400 körül Ozorai Pipó tulajdona volt, a hódoltság alatt török szerzetesek laktak benne, a visszafoglalás után Rensing császári hadbiztos bírta, ideiglenesen megyei levéltár volt, és benne megyegyűléseket is tartottak.”

139 Imrényi 1950: 117.

140 MNL OL P 1494.III.33. No. 95., 162.

141 MNL OL P 1494.III.33. No. 95., 162.

ső lépcső vezet jobbra, az úgynevezett torony-, avagy ma már Kosáry-szobába.¹⁴²

A második és harmadik udvar közötti átjáró
Az átjáró falában balra a megyeháza építéséhez felhasznált, illetve megyei bélyeges téglák vannak beépítve.¹⁴³ A szemben lévő falon az első emelet magasságában egy ónból készült orosz-lánszobor található a Teleki-ház oromzati címéréből.¹⁴⁴ Az udvar bal oldalán lévő erkélyt 1945 után építették lebontott régi épületek maradványainak felhasználásával.

A harmadik udvar, a tisztviselők lakóudvara
A reformkorban a „vezérmegye” igazgatási, politikai, gazdasági, valamint igazságszolgáltatási ügyei a megyei tisztviselőket mindinkább Pesthez kötötték. Már az 1820-as években felmerült a gondolat, hogy a megyeházát tisztviselői szállásokkal bővítsék. Hofrichter János nyerte el ezt a feladatot, a rossz nyelvek szerint a megye vezetőségével, valamint Balla Antal megyei főmérnökkel való kapcsolatának köszönhetően.¹⁴⁵ Nevéhez fűződik a Semmelweis utcai rész átépítése során az oszlopokkal és egyszerű kazettás boltozattal díszített bejárati kapucsarnok beépítése mellett a klasszicizáló későbarokk homlokzat kivitelezése is.¹⁴⁶

Az úgynevezett lakóépület kivitelezésére 1829–32 között került sor. Itt volt az első emeleten a kapubejáró fölött a főszolgabíró, a főjegyző, a másodalispán, a második emeleten pedig a főlevéltárnok, az első aljegyző és az alszolgabíró lakása. A lakások az 1920-as években szűntek meg, a megnövekedett közigazgatási apparátus irodáit helyezték ide. A földszinten jobb oldalt volt az istálló és a kocsiszín. Jobbra fenn, a kocsiszín felett a *Lovakat zabolázó csikós dombormű* Izsó Miklós fiataalkori alkotása.¹⁴⁷

1944–45 telén Budapest ostromakor a Duna bal parti épületeinek sorsában osztozott a 19. század építészetének egyik legjelentősebb klasszicista műemléke is: a nyilas és szovjet hordák után füstölgő romhalmaz képét mutatta. Imrényi Béla az első és második udvar keresztszárnyát középen összekötő menetet lebontotta, így a két szűk belső udvar egybenyitva világossá, levegőssé vált, a „rabudvar” körülölelő helyiségek is világosabbak lettek.¹⁴⁸ A déli oldalszárny sötét összekötő folyosójának ablakait árkádívakkal helyettesítette.¹⁴⁹

A változásokat az eredeti stílushoz illően hajtotta végre. Az új homlokzatot neoklasszicista műemléknek megfelelően tervezte meg, a renovált homlokzat falpilléreit korinthuszi és jón stílusban; az új erkélyek is stílusban tartott rácsokat kaptak. Az üres lunettákba és fülkékbe megfelelő neoklasszicista szobrokat gyűjtött össze a környék leomlott épületmaradványaiból, a Fővárosi Múzeum engedélyével.¹⁵⁰

Szemben balra a Semmelweis utcai falon látható emléktábla Kölcsey Ferencnek, a *Himnusz* költőjének állít emléket, aki Szatmár vármegye főjegyzője és országgyűlési követe volt, és többször megfordult az épületben.¹⁵¹

A harmadik udvaron lelt új otthont a várbeli Bástya sétány medúzafeje, a falı kút feletti vasrács pedig a Károly körútról, a Nyári Pál emléket hirdető csonka oszlop a vízivárosi temetőből, valamint a Génıusz-szobor Madarász Viktor festőművész síremlékéről a kerepesi temetőből, a Hermész-szobor a „A két törökhöz” címzett Kemnitzer-házból került ide.¹⁵²

Imrényi az épületmaradványokat egykori funkciójuknak megfelelően építette be, megmentve ezeket a műemlék jellegű tárgyakat – és élővé téve az elmúlásra ítélt építészeti emlékeket.¹⁵³

¹⁴² Berényiné 2020: 75–83. Kosáry Domokos 1960-tól a Pest Megyei Levéltárban ebben a szobában dolgozott, de a levéltár 1970 után is meghagyta neki a szobát egészen 2001-ig. 1970 után már ritkábban fordult meg itt. Vele együtt a levéltárban dolgozott Jánosi Ferenc (Nagy Imre veje) 1960–68-ig, aki az 1968-as csehszlovákiai bevonulás következtében halt meg.

¹⁴³ Imrényi 1950: 118. Abban az időben minden uradalomnak vagy nagyobb településnek volt saját téglagyára, a téglákat címerrel vagy monogrammal jelölték meg.

¹⁴⁴ Tóth 1990: 57.

¹⁴⁵ MNL PML IV.8.a. 1811, 226; MNL PML IV. 8.a. 1811, 227; MNL PML IV. 8.a. 1811, 229.

¹⁴⁶ MNL PML IV.3.a.1. 1168/1829. Hofrichter József a kivitelező volt, vélelmehetően Dütrich József tervezte ezt az épületrészt. Vö. Bibó 1971: 220–221.

¹⁴⁷ Tóth 1990: 58.

¹⁴⁸ MNL OL P 1494.III.33. No. 95., 162.

¹⁴⁹ Csemegi 1950: 110.

¹⁵⁰ Csemegi 1950: 111.

¹⁵¹ Sz. n. 1938.

¹⁵² MNL OL P 1494.III.33. No. 95., 162.. vö. Zábrák 1976: 27.

¹⁵³ Csemegi 1950: 112.

„A Vármegyeház fent ismertetett helyreállítási módszerét illetően megoszlottak a vélemények. A műemlék helyreállítás elméleti kérdéseivel foglalkozó szakembereink szerint Imrényi kartársunk vitathatatlanul túltette magát azon a már kialakultnak mondható állásponton, hogy a műemléki helyreállító a műemlék rongált formarészleteit kiegészítheti, elpusztult, de tudományosan rekonstruálható részeit különleges indokok esetén még újra is építheti, ha azonban szükségleti szempontból az épület állagához kénytelen nyúlni és toldással vagy átalakítással eredeti állapotát meg kell változtatnia, akkor azt saját korának s nem az épület stílusának formanyelvén kell megoldania. [...] Ezt a felfogást vallja a ma restauráló építész is, s ezzel azt a vitathatatlanul nehéz, de a múlt példáinak bizonyossága szerint nem lehetetlen feladatot vállalja, hogy kor szerű igények biztosítása és korszerű formák alkalmazása mellett a műemlékkel összhangban álló épületrészt alkot! [...] Egy-két év elegendő ahhoz, hogy teljesen feledésbe merüljön a beépített részletek származási helye s így a jövő formatörténeti kutatása tehetetlenül fog állni az épület előtt, vagy vizsgálataiban menthetetlenül a tévedések zsákutcájába kerül. Hivatkoznak Borbó Virgil 1948-ban megjelent újklasszicista építészetünkről szóló könyvére, melyben már megtörtént az ezirányba való első lépés: a szerző kiadványának egyik lapján a Vármegyeháza egyik udvari homlokzatáról minden utalás nélkül fényképeket közöl, pedig az éppenséggel Imrényi kartársunk ceruzáját dicséri [...]”¹⁵⁴

A második világháború után Bilkei Gorzó Nándor írta le először azokat a történeti beccsel bíró és várostörténeti szempontból értékes, elpusztult vagy lebontásra váró klasszicista épületekből megmentett műalkotásokat, amelyekkel az udvartereket díszítették. 1948-ban Rexa Dezső lektorálta Bilkei Gorzó dolgozatát, amely mind a mai napig az Országos Levéltárban a szerző hagyatékában van elhelyezve.¹⁵⁵

Imrényi Béla Csemegi József felkérésére 1950-ben az *Építés-Építészet* szaklapban dokumentálta a megyeháza elpusztult épületrészeinek pótlását, valamint a más romépületekből származó falfülkékben elhelyezett műtárgyakról fényképeket, rajzokat is mellékelte tanulmányához. Vélemelmezhetően Bilkei Gorzó volt az építész segítségére a megyeháza történetének megírásában.

Összegzés

„Az 1838. évi nagy árvíz után, amikor a régi egyemeletes székházát a pusztító ár megrongálta, a magyar építőművésszel Zitterbarth-tal építetett fészket magának. És milyen fészket? Klasszikus mesteri gondolatot, művészi zseni egy remekét valósította meg.”¹⁵⁶

A Zitterbarth Mátyás által tervezett kétemeletes megyeháza három oldalról dór oszlopokkal határolt díszudvarával, a jón oszlopokon nyugvó merész megoldású tágas lépcsőházzal és a homlokzatot uraló óriás méretű korinthuszi oszlopsorával az ostrom előtt Budapest egyik legjelentősebb klasszicista műemléke volt. A „vezérmegye” gyűléstermében vetették meg a Lánchíd, a Nemzeti Színház és az első magyar takarékpénztár alapjait. Oly kiváló szónokok szólottak itt, mint Kossuth, Széchenyi István vagy Nyáry Pál.¹⁵⁷

1913-ban a *Vasárnapi Újság* számolt be arról, hogy a megyeházát le akarták bontani:

„Régen elmúltak már azok az idők, amikor az alispán szava volt az első, amikor a megyegyűlés határozatait leste visszatartott lélegzettel minden ember. Már csak emlékét őrzi ezeknek az időknek néhány ember kegyelele, meg egy csomó fakult irat a megyei archívumban. Ma még él az emlékezés, sok helyen talán visszasírása a régi időknek, de elmúlik lassankint ez is... a vármegye házával együtt.”¹⁵⁸

Budapest ostromakor a város területén lévő műemlék épületek jelentős része elpusztult. A megyeháza főhomlokzata, a lépcsőház, a két melléklépcső és a közgyűlési terem keleti része is bombatalálatot kapott. A kápolnaszárny, valamint a megyeháza és a Semmelweis utcai épületszárnyak részben leomlottak, a második és negyedik udvart elválasztó épületszárny pedig teljesen megsemmisült. A második világháború után az épületet további romokban lévő műtárgyakkal és volt pest megyei ingatlanok maradványaival együtt renoválták. A más épületekből átszármazó eredeti részletek a vármegyeház épületének formatörténeti vizsgálatát nehezíték, ha nem maradt volna fenn a tervező által készített tudományos dokumentáció.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Csemegi 1950: 111–113.

¹⁵⁵ MNL OL P 1494.III.33. No. 95., 156–168.

¹⁵⁶ Rexa 2012: 17–18.

¹⁵⁷ MNL OL P 1494.III.33. No. 95., 167.

¹⁵⁸ Paál 1913.

¹⁵⁹ Imrényi 1950: 113. A dokumentációban alaprajz, tervrajz és fényképek találhatók.

Imrényi Béla, az épület tervezőjének nyilatkozta az épület renoválásához felhasznált műtárgyakról egyben hivatásának ars poeticája:

„[...] véleményemmel nem egyezik az a szokás, hogy a város régészeti emlékeit múzeumokba raktározzák, ahol az élő környezetből kiszakítva csak kevesek által hozzáférhető módon raktározva azok hatása elvész. Ezért kísérletet tettem arra, hogy miként lehet a beszerzett egyidőből származó várostörténeti emlékeket megfelelő környezetben úgy megőrizni, hogy azok egy régi épületben szinte élő múzeumot alkossanak.”¹⁶⁰

Mind a mai napig itt ülésezik a megyegyűlés a Kossuth Lajos nevét viselő díszteremben, ahol ma 182 billenő és 52 támlás szék, a pulpitus és a szószék található. A kárpitokhoz hasonlóan

a függönyök is kében pompáznak, aranyszínű díszítéssel, igazodva Pest megye zászlójának színeihez. A díszterem eredeti formájában is így nézett ki, a terem falát gróf Széchenyi István, Táncsics Mihály, II. Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos, Dózsa György és Fáy András képei díszítik. Az elnöki emelvény mögött álló empire órát a megyei nemesek közadakozásból vették 1830-ban a megyegyűlésnek. Az óra a háború végétől a levéltár raktárában volt, és az 1980-as évek felújítása után került vissza eredeti helyére.¹⁶¹

A megyeháza udvarának hangulata több filmrendezőt is megihletett már. Itt forgatták többek között *A Hídember*, *A Noszty fiú esete Tóth Mari-val*, az *Egy magyar nábob*, *A kőszívű ember fiai* című filmek egy-egy részletét.

¹⁶⁰ Imrényi 1950: 116.

¹⁶¹ *Megújult a megyeháza díszterme*. <http://www.pestmegye.hu/2-uncategorised/2844-megujult-a-megyhaza-diszterme> (letöltve: 2021. 03. 19.)

Források

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
P 1494. Bilkei Gorzó Nándor hagyatéka, 1570–1964
XIX-l-19-a Múzeumok és Műemlékek Országos
Központjának iratai, 1949–1952
- Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (MNL PML)
IV.3.a. Pest-Pilis-Solt vármegye nemesi közgyűlé-
sének iratai, kis- és közgyűlési jegyzőkönyvek (Pro-
tocola congregatium generalium et particularium)
Jegyzőkönyvek, 1790–1848
IV. 8. Pest-Pilis-Solt vármegye Székházépítő Bi-
zottságának iratai (Aedilis Deputatio) (1752–),
1804–1843
IV.31. Pest-Pilis-Solt vármegye Központi Törvény-
székének iratai, 1627–1848 (-1872)
IV. 408-u. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispán-
jának iratai, alispán évnegyedes jelentések gyűjte-
ménye
IV.475. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye levéltárá-
nak iratai (1840–), 1876–1949 (-1950)
IV.475. f. Rexa Dezső vármegyei főlevéltárnok hát-
rahagyott iratai 1919–1937 (-1964)
Karcolatok, események, történetek, élmények.
Mókás művekről, hírlapról, előadásokról, 6. doboz
IV.478. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei tisztvi-
selők nyilvántartásának levéltári gyűjteménye,
1888–1944
VIII. 706. Pest Megyei Levéltár ügyviteli iratai
(1921–), 1950–1990

1723. évi 73. tc. annak a helynek a földesurak birtokain le-
endő átengedéséről, a hol Tolna és más hasonló állapotban
levő megyék törvényszékeiket tartásák, hivatalos irataikat
őrizték s a törvényhatósági hatalmat gyakorolják

Hivatkozott irodalom**BASICS 2018**

Basics Beatrix: Pusztulásra ítélt képcsarnokok. Kutatások
a vármegyei portrégalériákról. In: *Múzeumcafé* 66 (2018),
187–203.

BERÉNYINÉ 2017

Berényiné Kovács Gyöngyi: *A Pest Megyei Levéltár története
és a megyei levéltárak megítélése a magyar levéltárügyben
1920 és 1947 között.* (PhD disszertáció.) Budapest: Eötvös
Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, 2017.

BERÉNYINÉ 2020

Berényiné Kovács Gyöngyi: Kosáry Domokos a Pest Megyei
Levéltárban. In: *Levéltári Szemle* 3 (2020), 75–83.

BIBÓ 1971

Bibó István: A pesti megyeháza lakóépületének építése.
In: *Műemlékvédelem* 4 (1971), 218–221.

BICSKEI 2007

Bicskei Éva: A nemzeti panteon formálódása. Közgyűlési
termek arcképcsarnokai a 19. században. In: Balogh Margit
(szer.): *Diszciplínák határain innen és túl. Fiatal Kutatók
Fóruma.* Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 2007,
163–202.

BOROSY 1998

Borosy András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak
regesztái. Igazságszolgáltatási iratok I. 1589–1660. In: *Pest
Megyei Levéltári Füzetek* 27 (1998).

BOROSY 2001

Borosy András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratai-
nak regesztái. Közigazgatási és politikai iratok I. 1618–1670.
In: *Pest Megyei Levéltári Füzetek* 33 (2001).

BORSOS 1974

Borsos László: A régi budai országháza. In: *Építés-Építészet-
tudomány* 1–2 (1974), 58–94.

BORSOS 1975

Borsos László: Adalékok a Pest Megyei Tanács székházának
építéstörténetéhez. In: *Műemlékvédelem* 1–4 (1975), 153–
156.

CSEMEGI 1950

Csemegi József: A pesti vármegyeháza újjáépítése. In: *Épi-
tés-Építészet* 2 (1950), 110–114.

CSÉRY 1948

Cséry Dezső: Ujjászületett a pesti Vármegyeháza. Rácsos
levéltárban a múlt emlékeit őrzi, napfényes gyermekottho-
nában a jövő reménységeire vigyáz a vármegye. In: *Kis Újság*,
1948. 03. 28., 5.

EGEY 2002

Egey Tibor: Napjaink helyi címerei Pest megyében. In: Egey Tibor – Horváth M. Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv Borosy András nyolcvanadik születésnapjára*. Budapest: Pest Megyei Levéltár, 2002, 265–271.

ERDŐS–KELEMEN–VITEK 2002

Erdős Ferenc – Kelemen Krisztián – Vitek Gábor: Vármegyeháza a bástya és a várfal helyén. *Fejér Megyei Levéltár Közleményei* 28 (2002).

FÖGLEIN 1930

Föglein Antal: Pest vármegye levéltárának rendezése. In: *Levéltári Közlemények* 3–4 (1930), 271–284.

GALAVICS 1976

Galavics Géza: A török elleni harc és egykorú világi képzőművészetünk. In: *Művészettörténeti Értesítő* 1 (1976), 1–40.

GALÁNTAI 2011

Galántai László: *Pesti vármegyeháza bemutatása*. Kézirat, 2011, 1–9.

GALGÓCZY 1877

Galgóczy Károly: *Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája I*. Budapest: 1877.

GORZÓ 1948

Gorzó Nándor: Pest megye 1848-as főispánja. In: *Magyar Művészet* 4 (1948), 181–182.

GOSZTONYI 1934

Gosztonyi Lajos: Elmúlt évszázadok regénye a pesti vármegyeházán. Restauráltak Pest vármegye székházát. In: *Magyar Hírlap*, 1934. 09. 12., 5–6.

GYÖNGYÖSSY 2007

Gyöngyössy Márton: Pest megye címertani öröksége. 19. századi kápolna a Vármegyeházán. *Pest Megyei Múzeumi Füzetek* 9 (2007).

HALMÁGYI 2011

Halmágyi Pál: A Pulitzer-kultusz 100 éve Makón 1911–2011. *A Makói Múzeum Füzetek* 112 (2011).

HÉJJAS 1990

Héjjas Pál: A Bogár betyár banda története. *Pest Megyei Levéltári Füzetek* 19 (1990).

IMRÉNYI 1950

Imrényi Imre: A vármegyeháza építésének története. In: *Építés-Építészet* 2 (1950), 115–125.

JÓKAI 1896

Jókai Mór: *Rab Ráby*. Budapest: 1896.

KALMÁR 2000

Kalmár Miklós: A magyar klasszicizmus kevésbé ismert építészeti. Hofrichter, Péchy, Páckh, Zitterbarth és a két Kasselik. In: *Építészet* 1 (2000) http://arch.et.bme.hu/arch_old/epitesz5.html (letöltve: 2021. 03. 06.), 1–5.

KAZINCZY 1987

Kazinczy Ferenc: *Az én életem*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1987.

KÁROLYI 1936

Károlyi Árpád: *Buda és Pest visszavívása 1686-ban*. A két-százötven éves évfordulóra átdolgozta és kibővítette Wellmann Imre. Budapest, 1936, 35.

KOSTYÁL 2001

Kostyál László: „Árpád hős magzatjai...” A zalai Megyeháza egykori portrégalériájáról. In: *Zalai Múzeum* 10 (2001), 257–278.

MERÉNYI-METZGER 2006

Merényi-Metzger Gábor: A gyulai vármegyeháza egykori arc-képcsarnoka. In: *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 28 (2006), 355–392.

PAÁL 1913

Paál Jób: Pesti vármegye székháza. In: *Vasárnapi Újság*, 1913. 09. 21., 748.

REXA 1943

Rexa Dezső: A Gránátos-utcza és épületei. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából* 10 (1943), 177–208.

REXA 2012

Rexa Dezső: *Beszélő utcák, pletykázó házak*. Budapest: Budapesti Városvédő Egyesület, 2012.

RÓZSA 1977

Rózsa György: *A Történelmi Képcsarnok legszebb festményei*. Budapest, Magyar Helikon-Corvina, 1977.

SCHAM 1811

Scham Ferenc: *Vollständige Beschreibung der königlichen Frystadt Pest in Ungarn*. Pest, 1811.

SCHRAMEK 2016

Schramek László (szerk.): *Pest megye évszázadai*. Budapest, 2016.

STANDEISKY 2004

Standeisky Éva: Szerzetestanár, kormánybiztos, autókereskedő, költő, tápszergyáros, forradalmi bizottsági elnök és még sok más. Függelék: Részletek Bilkei Gorzó Nándor önéletrajzából. In: *Múltunk* 1 (2004), 48–81.

SÜMEGHY 1942–1945

Sümeghy Dezső: A megyei levéltárak rendezése. In: *Levéltári Közlemények* 20–23 (1942–1945), 141–150.

SZABÓ 1977

Szabó Béla: Bél Mátyás Pest megyéről. *Pest Megyei Múzeumi Füzetek* 10 (1977).

SZENTESI 2000

Szentesi Edit: Birodalmi patriotizmus. Történetiszemlélet, történetírás, történeti publicisztika és történeti témák ábrázolása az Osztrák Császárságban 1828-ig. In: Mikó Árpád – Sinkó Katalin (szerk.): *Történelem-Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon*. Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 2000, 73–91.

Sz. n. 1818A

Sz. n.: Magyar és Erdélyország. In: *Hazai és Külföldi Tudósítások*, 1818. 06. 20., 385–386.

Sz. n. 1818B

Sz. n.: Hazai Dolgok és egyéb toldalékok. In: *Magyar Kurir*, 1818. 07. 14., 23.

Sz. n. 1825A

Sz. n.: Magyarország és Erdély. In: *Magyar Kurir*, 1825. 04. 15., 230–231.

Sz. n. 1825B

Sz. n.: Bécs. In: *Ofner und Pester Zeitung*, 1825., 513–514.

Sz. n. 1843

Sz. n.: Ikervárosi hírek. *Nemzeti Újság*. In: *Hazai és Külföldi Tudósításokból*. 1843. 11. 24., 780.

Sz. n. 1861A

Sz. n.: A megyeháza Pesten. In: *Vasárnapi Újság*, 1861. 01. 20., 17.

Sz. n. 1861B

Sz. n.: Pestmegye tanácskozó terme. In: *Vasárnapi Újság*, 1861. 01. 20., 29–30.

Sz. n. 1861C

Sz. n.: Mi újság? In: *Vasárnapi Újság*, 1861. 06. 16., 287.

Sz. n. 1871

Sz. n.: Mi újság? Nyáry arcsképe. In: *Vasárnapi Újság*, 1871. 04. 30., 226.

Sz. n. 1890

Sz. n.: A Pesti Hazai Takarékpénztár ötven éve. In: *Vasárnapi Újság*, 1890. 02. 09., 85–97.

Sz. n. 1898

Sz. n.: Kossuth Lajos arcsképe Pestmegye gyűléstermében. In: *Vasárnapi Újság*, 1898. 07. 17., 493.

Sz. n. 1938

Sz. n.: Kölcsey emléktáblát helyeznek el a Vármegyeházán a Himnusz költőjének centenáriuma alkalmából. In: *Esti Újság*, 1938. 07. 30., 9.

TÓTH 1990

Tóth Antal: *A Pesti Vármegyeháza*. Budapest, Pest Megyei Tanács, 1990.

VÁRADI 1913

Váradi Antal: A megye régi székháza. A régi Pest történetéből. In: *Az Újság*, 1913. 10. 29., 1.

ZÁBRÁK 1976

Zábrák Gyula: *A Pesti Vármegyeháza*. In: *Budapest 1* (1976), 24–28.

ZÁDORI 1993

Zádori Anna: *Klasszicista Pest*. Budapest: Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatala, 1993.

BERÉNYINÉ KOVÁCS GYÖNGYI

GYÖNGYI BERÉNYINÉ KOVÁCS

A pesti vármegyeháza bemutatása Bilkei Gorzó Nándor hagyatéka alapján

Introduction of the County Hall of Pest Based on the Bequest of Nándor Gorzó Bilkei

A megyeháza, Budapest egyik legszebb klasszicista épülete a reformkori „vezérmegye” politikai és közéleti eseményeinek fontos helyszíne volt. Az épület megvásárlása és átépítéseinek sorozata közben a vármegye neve, területe, igazgatási rendszere sokat módosult, de az épületegyüttes alapvető funkciója lényegében változatlan maradt. Az épületek külső részei nagyobb átalakítások nélkül maradtak fenn.

A vármegye nemesi szervezete 1689-ben Budán, az Úri utcában vásárolt egy házat székház létesítése céljából. A legenda szerint a megyei urak nem akarták, hogy az országgyűlés, az udvari kamarilla és a haditanács tudja, mit tárgyal a megyegyűlés, ezért 1697-ben Pesten megvásárolták Pachner hadbiztos házát. A megyei közigazgatás azóta is ezen a helyen működik.

A ma is funkcionáló új vármegyeházát a megye közönsége három részletben, 1804–41 között építtette meg Hild János, Hofrichter József és ifj. Zitterbarth Mátyás tervei alapján. A reformkor idején Pest vármegye volt az első, amely olyan megyei központot hozott létre, ahol a legfőbb irányító testületek (közgyűlés, alispáni, ügyészi, számvevői, pénztári hivatal, levéltár, törvényszék, börtön és a vezető tisztviselők szállásai) egy épületben kaptak helyet. A jelenlegi Városház utcai rész ifj. Zitterbarth Mátyás terve alapján készült – az 1838-as nagy árvíz pusztítása után – 1839–41 között.

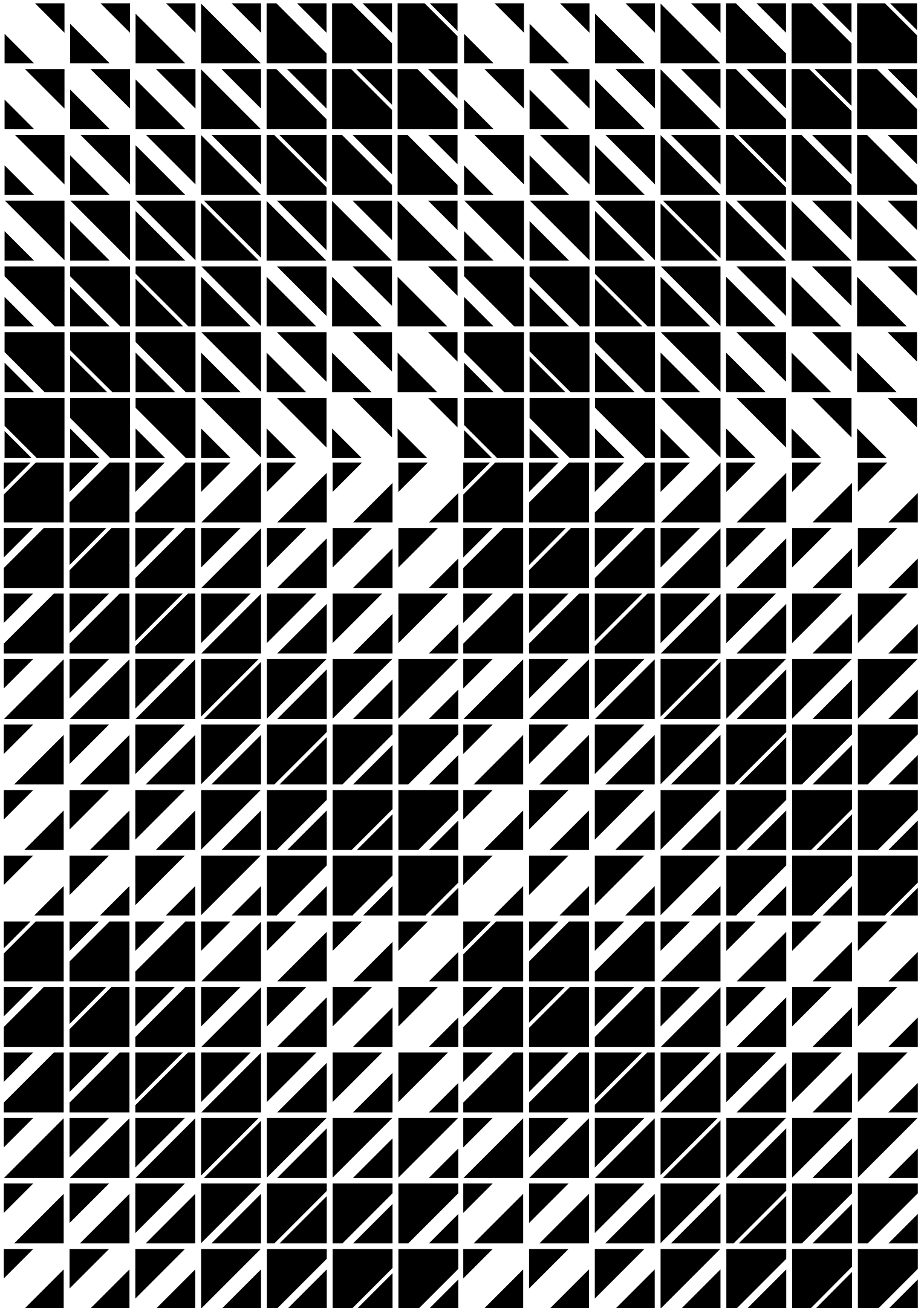
A díszterem falán ma gróf Széchenyi István (1831-ben Pest megye táblabírája), Táncsics Mihály, II. Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos (a vármegye 1847–48-as követe, kormányzó) Dózsa György és Fáy András (az első pesti takarékszövetkezet megalapítója) portréi láthatók. Egykoron ezeket a falakat ékesítette az ország uralkodóinak, a megye főispánjainak (1796-tól az ország nádorai egyben Pest megye főispánjai is voltak), valamint jeles politikusainak képei. Az arcképcsarnok történetét 1950-ig sikerült rekonstruálni. Ezt követően nem maradtak fenn olyan összeírások, lajstromok, amelyek ezeknek a műkincseknek a történeti bemutatását hitelesen alátámasztották volna. Ezzel szemben több értekezés lelhető fel az 1946. évi épületrekonstrukcióról és a megyeházára elhelyezett díszítőelemek történetéről, amelyet a tanulmány egy virtuális épületsétán kísérel meg az olvasók elé tárni.

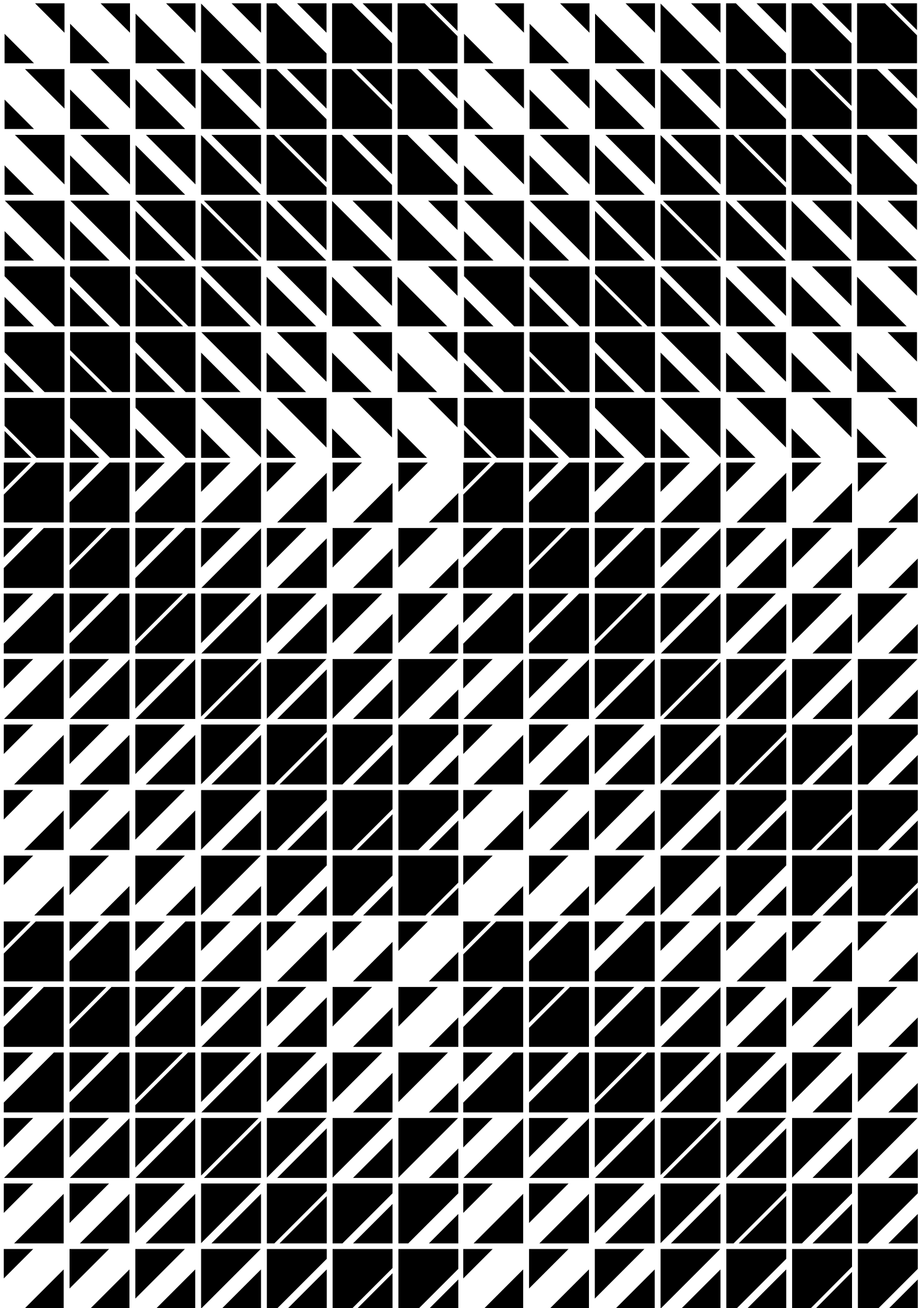
The county hall, one of the most beautiful buildings of Budapest, the “leader county” of the Reform period was an important location of political and public events. During the series of acquiring and rebuilding of it, the name, territory, administrative system of the comitat changed a lot but the original function of the building complex essentially remained unchanged. Outsides of the buildings remained mostly intact.

The nobiliary organisation of the comitat bought a building in the Castle in 1689 in Úri Street to establish its headquarters. According to a legend, men of the county did not want the Parliament, the court camarilla and the war council to know what the county council meeting discussed, so in 1697 they bought the house of military commissioner Pachner in Pest. The county government operates here since then.

The new county hall, operating even today, was built by the public of the county in three instalments based on the plans of József Hild, József Hofrichter and Mátyás Zitterbarth jr. During the Reform period, the county of Pest was the first to organise a county centre where the most important governing bodies (general assembly, offices of county sub-prefect, attorney and accountant, archives, court-house, prison and the housings for top-level officials) were placed in the same building. The part presently in Városház Street was built based on the plans of Mátyás Zitterbarth jr. – after the flood of 1838 – between 1839 and 1841.

Today on the walls of the meeting hall portraits of István Széchenyi (judge of the County Court in 1831), Mihály Táncsics, Ferenc Rákóczi II, Lajos Kossuth (the deputy of the county in 1847–48, governor), György Dózsa and András Fáy (founder of the first cooperative savings bank in Pest) are hanged. Once these walls were decorated with the portraits of the monarchs of the country, the county’s Lord Lieutenants (from 1769 palatines of Hungary were Lord Lieutenants of Pest at the same time), and excellent politicians. The history of the portrait gallery could be reconstructed until 1950. After this time there are no remaining listings, catalogues that genuinely prove the historical presentation of these art treasures. Whereas several papers could be found regarding the reconstruction of the building in 1946 and the history of the decorative elements of the county hall from this time that this study attempts to present to the reader through a virtual building walk.





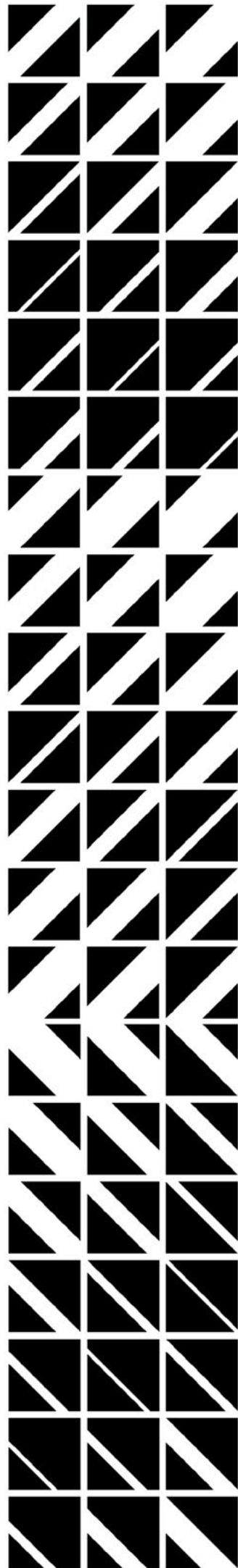
STUDIA COMITATENSIA 39.
A FERENCZY MÚZEUMI CENTRUM ÉVKÖNYVE

- Kiadó
Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre
- Felelős kiadó
Prosek Zoltán, múzeumigazgató
- Szerkesztő
Véri Dániel
- Grafikai tervezés
Herr Ágnes
- Tördelés
Sarkadi Imola
- Korrektor
Zelei Bori
- Angol fordítás
Greskovics Eszter
- Fotók
A szerzők és a fotóknál megjelölt intézmények
- Nyomdai kivitelezés
Prime Rate Kft.

© Ferenczy Múzeumi Centrum, a szerzők, a fotósok és jogutódaik

ISSN 0133-3046

A kiadványt támogatta



FERENCZY MÚZEUMI
CENTRUM

SZENTENDRE
2021